

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Τζένη Καβοννίδα

1. Εισαγωγή

Στους κόλπους της κοινωνιολογίας και των άλλων κοινωνικών επιστημών, αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο τις τελευταίες δεκαετίες η μεγάλη σημασία του κοινωνικού φύλου για την κατανόηση του κοινωνικού μας κόσμου. Το κοινωνικό φύλο είναι το νόημα που αποδίδουν οι άνθρωποι στο βιολογικό γεγονός ότι υπάρχουν δύο φύλα. Το νόημα αυτό κατασκευάζεται κοινωνικά και διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία, ενώ συνέχεια βρίσκεται υπό αίρεση, δηλαδή συνέχεια «δοκιμάζεται» από τους ανθρώπους και ενδέχεται να τροποποιηθεί. Έτσι, το κοινωνικό φύλο δεν αναφέρεται σε παγιωμένους ρόλους, αλλά, αντίθετα, πρέπει να γίνει κατανοητό ως μια διαδικασία όπου οι ταυτότητες των δύο φύλων, οι συμπεριφορές τους και οι σχέσεις μεταξύ τους δεν είναι δεδομένες, αλλά διαπραγματεύονται και αναθεωρούνται συνεχώς. Το κοινωνικό φύλο είναι συστατικό στοιχείο στη διαμόρφωση των κοινωνικών διαδικασιών και, άρα, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την εξέταση του κοινωνικού κόσμου.

Ένας από τους πολλούς τομείς, όπου συνεχώς αναδεικνύεται η σημασία του κοινωνικού φύλου για την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, είναι εκείνος της μετανάστευσης. Η μετανάστευση σήμερα αντιμετωπίζεται με όλο και περισσότερη προσοχή λόγω της μεγάλης έκτασης που έχει λάβει τα τελευταία χρόνια, αλλά και λόγω των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών αλλαγών που τη συνοδεύουν.

Το 2005 περίπου 200 εκατομμύρια άνθρωποι ανά τον κόσμο ζούσαν σε χώρα άλλη από εκείνη στην οποία γεννήθηκαν, αριθμός διπλάσιος του αντίστοιχου αριθμού το 1980, ενώ στα επόμενα χρόνια ο αριθμός των ανθρώπων που μεταναστεύουν προβλέπεται συνεχώς να αυξάνεται (Global Commission on International Migration, 2005). Η συνεχής αύξηση της διεθνούς μετανάστευσης τις τελευταίες δεκαετίες συνδέεται άμεσα με τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης: πρώτα απ' όλα, τα οφέλη της κατανέμονται άνισα και οι ανισότητες μεταξύ των χωρών όπως και μεταξύ των κοινωνικών ομάδων μιας χώρας συχνά έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ή την ενίσχυση της «πίεσης» για μετανάστευση, αν και, εν τέλει, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να συμβάλει στη βελτίωση του επιπέδου ζωής σε πολλές περιοχές του κόσμου. Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί όλο

και πιο πυκνές σχέσεις και συνδέσεις ανάμεσα σε διάφορες περιοχές του κόσμου, διευκολύνοντας τη συγκρότηση σχεδίων για μετανάστευση.

Η Ευρώπη είναι ανάμεσα στις περιοχές του κόσμου που έχουν σημαδευτεί έντονα από τη διαδικασία της μετανάστευσης. Παλαιότερα, πολλές χώρες της Ευρώπης ήταν χώρες αποστολής μεταναστών, από τις οποίες έφευγε αξιοσημείωτος αριθμός ανθρώπων για να φτάσει σε χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ο Καναδάς και η Αυστραλία. Από τη δεκαετία του 1950, όμως, μέχρι και σήμερα, η Ευρώπη είναι προορισμός αξιοσημείωτου αριθμού μεταναστών. Στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες οι εισροές μεταναστών κατευθύνονταν κυρίως προς χώρες της Βόρειας Ευρώπης (οι Ινδοί προς το Ηνωμένο Βασίλειο, οι Αλγερινοί προς τη Γαλλία και οι Έλληνες προς τη Γερμανία). Από τη δεκαετία του 1970 όμως, οι χώρες της Νότιας Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, μετατράπηκαν και αυτές σε χώρες υποδοχής μεταναστών.

Σύμφωνα με την έκθεση που καταρτίστηκε για τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών το 2005 (Global Commission on International Migration, 2005), ολόκληρη η Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένου και του ευρωπαϊκού τμήματος της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, είχε στα εδάφη της 56,1 εκατομμύρια μετανάστες, οι οποίοι αποτελούσαν το 8% περίπου του πληθυσμού. Η Δυτική και Κεντρική Ευρώπη, που συμπεριλαμβάνει την Ευρωπαϊκή Ένωση των 25 κρατών-μελών, την Ελβετία, την Ισλανδία, το Λιχτενστάιν και τη Νορβηγία, είχε το 2006 περίπου 42 εκατομμύρια μετανάστες ή το 9% περίπου του πληθυσμού της (Munz et al., 2006). Όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση των 25 κρατών-μελών, εκτιμάται ότι υπάρχουν 34-37 εκατομμύρια μετανάστες, αποτελώντας το 8% περίπου του συνολικού της πληθυσμού (Migration Information Source, 2007).

Αν και όλες σχεδόν οι χώρες της Ευρώπης έχουν σήμερα αξιόλογο αριθμό μεταναστών στους πληθυσμούς τους, παρατηρείται μεγάλη διαφοροποίηση ανάμεσά τους ως προς το μέγεθος του πληθυσμού μεταναστών και την αναλογία τους στο συνολικό πληθυσμό. Η Γερμανία έχει το μεγαλύτερο πληθυσμό ανθρώπων που έχουν γεννηθεί σε άλλη χώρα (10,1 εκατ.), ενώ ακολουθούν η Γαλλία (6,5 εκατ.), το Ηνωμένο Βασίλειο (5,4 εκατ.), η Ισπανία (4,8 εκατ.) και η Ιταλία (2,5 εκατ.). Όσον αφορά την αναλογία του πληθυσμού των ανθρώπων που γεννήθηκαν σε άλλη χώρα προς το συνολικό πληθυσμό, οι μεγαλύτερες αναλογίες παρατηρούνται σε δύο από τις μικρότερες χώρες της Ευρώπης, το Λουξεμβούργο (37%) και το Λιχτενστάιν (34%), ενώ άλλες χώρες οι οποίες χαρακτηρίζονται από μεγάλες σχετικά αναλογίες είναι η Ελβετία (23%), η Λεττονία (20%), η Εσθονία (15%), η Αυστρία (15%), η Ιρλανδία (14%), η Κύπρος (14%), η Σουηδία (12%) και η Γερμανία (12%) (Munz et al., 2006).

Η μετανάστευση μεταβάλλει οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά τόσο τις κοινωνίες προέλευσής της όσο και τις κοινωνίες προορισμού της. Η αναγνώριση της μεταμορφωτικής δύναμης της μετανάστευσης έχει ως αποτέλεσμα το ζήτημα της μετανάστευσης να συγκεντρώνει μεγάλο ενδιαφέρον όχι μόνο στους κόλπους της επιστημονικής κοινότητας, αλλά και σε κυβερνήσεις και κύκλους χάραξης πολιτικών. Επίκεντρο του σχετικού ενδιαφέροντος είναι ο οικονομικός τομέας. Η

μετανάστευση προσφέρει στις χώρες υποδοχής μεταναστών μεγάλες οικονομικές ευκαιρίες, εφόσον οι μετανάστες διαθέτουν νέα προσόντα, δεξιότητες, φιλοδοξίες και εργατικότητα, τα οποία, αν αξιοποιηθούν αποτελεσματικά, μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στην εθνική οικονομία (Organisation for Economic Cooperation and Development, υπό έκδοση, International Organization for Migration, 2005). Άλλο στοιχείο ενδιαφέροντος είναι οι κοινωνικές και πολιτισμικές συνέπειες της μετανάστευσης στις χώρες υποδοχής και, ιδίως, οι διαδικασίες κοινωνικής ένταξης (ή, αντίθετα, κοινωνικού αποκλεισμού) των μεταναστών. Όπως έχει παρατηρηθεί, η μετανάστευση μπορεί να σταθεί αφορμή για την εμφάνιση νέων κοινωνικών διαιρέσεων και προβλημάτων, αν δεν επιτευχθεί η οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών (Rudiger and Spencer, 2003).

Έτσι, εκείνες οι χώρες του κόσμου που υποδέχονται σήμερα σημαντικό αριθμό μεταναστών αντιμετωπίζουν μια μεγάλη πρόκληση. Από τη μια πλευρά πρέπει να εξασφαλίσουν τα οφέλη που μπορεί να προκύψουν από τη μετανάστευση, ενώ, ταυτόχρονα, πρέπει να εξασφαλίσουν την κοινωνική συνοχή, αποτρέποντας την εμφάνιση προβλημάτων περιθωριοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού. Ο σχεδιασμός των κατάλληλων πολιτικών για το διττό αυτό εγχείρημα αποτελεί πολύ σημαντική πρόκληση για τις χώρες υποδοχής, αφού η μετανάστευση όπως και η ένταξη των μεταναστών αποτελούν πολύπλοκες διαδικασίες.

Οι κυβερνήσεις πολλών ευρωπαϊκών χωρών, όπως και τα κεντρικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχουν αποδώσει στα μεταναστευτικά θέματα υψηλή πολιτική προτεραιότητα, καθώς αντιλαμβάνονται όλο και περισσότερο το πολύ υψηλό κόστος, τόσο οικονομικό όσο και κοινωνικό, που συνεπάγονται οι αποτυχίες της μεταναστευτικής πολιτικής με την οποία επιδιώκεται η διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, καθώς και της πολιτικής ένταξης των μεταναστών (Commission of the European Communities, 2006). Μεταξύ των παραγόντων οι οποίοι δημιουργούν ανησυχίες και «πιέζουν» την αναζήτηση αποτελεσματικής μεταναστευτικής πολιτικής είναι η δημογραφική γήρανση των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών, η οποία έχει αρνητικές συνέπειες για το μέγεθος και τη σύνθεση του εργατικού δυναμικού, όπως και για την αναλογία των εργαζομένων προς τους συνταξιούχους, ενώ σε πολλές χώρες η ζήτηση εργασίας για συγκεκριμένες επαγγελματικές ειδικότητες παραμένει ακάλυπτη. Από την άλλη πλευρά, η ανάγκη για αποτελεσματικότερες πολιτικές ένταξης διαπιστώνεται, μεταξύ άλλων, σε επίκαιρα γεγονότα όπως οι ταραχές στα γαλλικά προάστια το φθινόπωρο του 2005, με πρωταγωνιστές τους νεαρούς μετανάστες δεύτερης και τρίτης γενιάς οι οποίοι διαθέτουν περιορισμένες μόνο ευκαιρίες για επιτυχή ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας (Καβουνίδη, Πολύζου, Μαυρομαμάτης κ.ά., 2006). Για το σχεδιασμό αποτελεσματικής μεταναστευτικής πολιτικής και πολιτικών ένταξης των μεταναστών χρειάζονται πρώτα απ' όλα γνώσεις για τις πολύπλοκες διαδικασίες της μετανάστευσης και της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών σε χώρες υποδοχής. Άρα, η κατανόηση των διαδικασιών αυτών δεν έχει μόνο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, αλλά είναι υψίστης σημασίας για κυβερνήσεις ανά τον κόσμο για να προβούν στη χάραξη πολιτικών.

Όπως αναγνωρίζεται εδώ και δεκαετίες, για την κατανόηση της μετανάστευσης χρειάζεται η συμβολή πολλών επιστημονικών κλάδων, όπως της δημογραφίας, της οικονομικής επιστήμης, της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας και της ψυχολογίας· πιο πρόσφατα, έγινε κατανοητό ότι η εξέταση του παράγοντα του κοινωνικού φύλου έχει πολλά να προσφέρει στις προσπάθειες κατανόησης του πολύπλοκου φαινομένου της διαδικασίας της μετανάστευσης και της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών. Μάλιστα, καθίσταται όλο και πιο σαφής η μεγάλη σημασία του κοινωνικού φύλου στη διαμόρφωση των διαδικασιών αυτών. Πολλοί ερευνητές από διάφορους κλάδους των κοινωνικών επιστημών επικεντρώνονται στη διάσταση αυτή τεκμηριώνοντας ότι οι σχέσεις των δύο φύλων επηρεάζουν τις αποφάσεις που λαμβάνονται σχετικά με τη μετανάστευση, διαμορφώνοντας έτσι τις μεταναστευτικές ροές.

Πρέπει να σημειωθεί ότι μέχρι πρόσφατα οι γυναίκες και το θέμα του κοινωνικού φύλου απουσίαζαν σχεδόν εντελώς από τις αναλύσεις του μεταναστευτικού φαινομένου. Φαίνεται ότι υποστηριζόταν πως οι περισσότεροι μετανάστες ήταν άνδρες και ότι, όταν τύχαινε να μεταναστεύουν και γυναίκες, ήταν επειδή συνόδευαν άνδρες που μετανάστευαν. Πάντως είναι αλήθεια ότι ήταν δύσκολο να μάθει κανείς την έκταση της γυναικείας μετανάστευσης, διότι η συλλογή στατιστικών δεδομένων συχνά δεν συμπεριλάμβανε το στοιχείο του φύλου.

Μόνο τα τελευταία χρόνια έχουν καταρτιστεί στοιχεία που επιτρέπουν την εκτίμηση της συμμετοχής των γυναικών σε μεταναστευτικές ροές. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι, παρ' όλο που θεωρείται ότι πρόκειται για πρόσφατη εξέλιξη, στην πραγματικότητα οι γυναίκες αποτελούν σημαντικό μέρος των μεταναστευτικών ροών εδώ και πολλές δεκαετίες – εμφανίστηκε έτσι και σχετική συζήτηση για τη «θηλυκοποίηση» της μετανάστευσης. Ειδικότερα, γυναίκες ήταν το 47% των διεθνών μεταναστευτικών ροών το 1960, το 48% το 1990 και το 49% το 2000 (Zlotnik, 2003), ενώ το 2005 υπήρξε η εκτίμηση ότι το 49% των διεθνών μεταναστών ήταν γυναίκες (Global Commission on International Migration 2005). Υπήρχαν περισσότερες γυναίκες μετανάστριες παρά άνδρες μετανάστες στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική, τη Βόρεια Αμερική, την Ωκεανία, την Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση.

Αφού δεν ήταν φανερή παλαιότερα η παρουσία των γυναικών στις μεταναστευτικές ροές, δεν υπήρχε και αντίστοιχη παρουσία τους στις έρευνες για τους μετανάστες που βασίζονταν σε ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις. Όταν γινόταν αναφορά σε γυναίκες στα πορίσματα των ερευνών, ήταν συνήθως σε σχέση με τους ρόλους τους ως συζύγων και μητέρων (Grieco and Boyd, 1998, Green, 2004). Με άλλα λόγια, θεωρείτο ότι η δική τους μετανάστευση εξαρτιόταν από εκείνη των ανδρών, δηλαδή ότι οι γυναίκες μετανάστευαν ως συνοδοί ανδρών μεταναστών.

Από τη δεκαετία του 1970 οι γυναίκες εμφανίζονται όλο και περισσότερο στη σχετική βιβλιογραφία. Οι έρευνες σε μετανάστες με ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις συμπεριλάμβαναν πλέον και γυναίκες, ενώ ορισμένες έρευνες επικεντρώθηκαν αποκλειστικά σε γυναίκες. Παρατηρήθηκε νέα έμφαση ως προς τις γυναίκες θεωρούμενες πλέον ανεξάρτητα υποκείμενα που λαμβάνουν αποφάσεις για τη μετανάστευση, σε αντίθεση με προηγούμενες αναλύσεις.

Όπως έχει όμως τονιστεί (Hondagneu-Sotelo, 1994) το να συμπεριληφθούν οι γυναίκες στις έρευνες που προσπαθούν να συμβάλουν στην κατανόηση της μετανάστευσης είναι άλλο πράγμα από τη μελέτη του κοινωνικού φύλου ως παράγοντα που διαμορφώνει τόσο τις μεταναστευτικές ροές, όσο και τις εμπειρίες των μεταναστών σε χώρες υποδοχής. Έχει σημειωθεί ότι δεν αρκεί να συμπεριληφθούν οι γυναίκες στις έρευνες και να τεθούν οι ίδιες ερωτήσεις που απευθύνονται στους άνδρες μετανάστες. Αντίθετα, αυτό που χρειάζεται είναι η εξέταση των τρόπων με τους οποίους οι σχέσεις και οι ρόλοι των δύο φύλων επηρεάζουν τις μετακινήσεις και τα βιώματα των μεταναστών. Με άλλα λόγια, η προσθήκη των γυναικών μετά τη δεκαετία του 1970 στις έρευνες για τη μετανάστευση δεν προκάλεσε από μόνη της την αναθεώρηση των προβληματισμών ως προς το ποιοι είναι αυτοί που μεταναστεύουν, ή ως προς το πώς εξηγείται η μετανάστευση και ποιες είναι οι συνέπειές της (Boyd and Grieco 2003).

Στη συνέχεια, θα εξεταστούν, πρώτον, η σύγχρονη μετανάστευση προς την Ευρώπη και η σύνθεσή της σύμφωνα με το κοινωνικό φύλο και άλλα χαρακτηριστικά. Μετά θα επικεντρωθεί η ανάλυση στην περίπτωση μίας χώρας της Ευρώπης, της Ελλάδας, για την οποία θα παρουσιαστούν διάφορα δεδομένα για τη μεταναστευτική της εμπειρία και, με βάση τα δεδομένα αυτά, θα αναπτυχθούν σχετικά ερωτήματα και προβληματισμοί αναφορικά με το κοινωνικό φύλο και το ρόλο που διαδραματίζει στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών και των εμπειριών των μεταναστών στη χώρα υποδοχής.

2. Ευρώπη: Μετανάστευση και κοινωνικό φύλο

2.1 Η μετανάστευση προς την Ευρώπη

Οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης αναγνωρίζουν, με τη μεταναστευτική τους πολιτική, διάφορες αιτίες μετανάστευσης. Η μετανάστευση για λόγους εργασίας, γνωστή ως «οικονομική μετανάστευση», συνήθως θεωρείται η κυρίαρχη αιτία της μετανάστευσης προς την Ευρώπη· σήμερα, επίσης, βασική αιτία έκδοσης σχετικής βίζας εισόδου σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες είναι η είσοδος του/της συζύγου και των παιδιών του/της μετανάστη/μετανάστριας με στόχο την οικογενειακή επανένωσή τους. Υπάρχει και η μετανάστευση λόγω σπουδών, όπως εκείνη Ελλήνων φοιτητών προς το Ηνωμένο Βασίλειο. Η μετανάστευση λόγω σπουδών συχνά χαρακτηρίζεται από ρυθμίσεις που απαγορεύουν την εργασία. Υπάρχουν, βέβαια, και πολλές ακόμα αιτίες που προβλέπονται στις νομοθεσίες των διαφόρων χωρών.

Με την εξέταση των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, διακρίνονται τρία βασικά πλαίσια ρύθμισης των ροών αυτών και το καθένα έχει διαφορετικές επιπτώσεις κατά κοινωνικό φύλο (Kofman et al., 2000). Το πρώτο πλαίσιο ρύθμισης βασίζεται σε αποικιακές σχέσεις, όπου οι πολίτες αποικίας ή πρώην αποικίας έχουν ιδιαίτερα δικαιώματα εισόδου. Αυτό είναι χαρακτηριστικό της εμπειρίας, π.χ., του Ηνωμένου Βασιλείου. Έτσι, σύμφωνα με νόμο του 1948 για τη βρετανική υπηκοότητα, υπήκοοι της Κοινοπολιτείας

ας από την Καραϊβική και την Ινδία μπορούσαν να εγκατασταθούν στο Ηνωμένο Βασίλειο μαζί με τις οικογένειές τους.

Δεύτερο πλαίσιο ρύθμισης τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες είναι εκείνο του προσωρινού εργαζόμενου ή/και του «φιλοξενούμενου εργάτη»: θεωρείται ότι δεν θα παραμείνουν οι μετανάστες αυτού του είδους για μεγάλο χρονικό διάστημα, αλλά, αντίθετα, θα υπάρχει συνεχής αντικατάστασή τους, αφού θα παλιννοστήσουν μετά τη συμπλήρωση λίγων ετών παραμονής, ενώ θα αφιχθούν νέοι μετανάστες. Το πλαίσιο αυτό εδραιώθηκε στη Γερμανία και την Ελβετία, χώρες στις οποίες έφτασε τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες σημαντικός αριθμός των λεγόμενων «Gastarbeiter». Μία από τις σημαντικές χώρες προέλευσης των ροών αυτών ήταν βέβαια η Ελλάδα. Έχει εκτιμηθεί ότι μεταξύ του 1960 και του 1985 περίπου 1.200.000 άνθρωποι έφυγαν από την Ελλάδα (Glytsos and Katseli, 2005). Μεταξύ του 1960 και 1964, οι ροές από την Ελλάδα προς τη Δυτική Γερμανία τριπλασιάστηκαν και στις αρχές της δεκαετίας του 1970 αντιπροσώπευσαν το 70% όλων των μεταναστευτικών ροών από την Ελλάδα. Οι ροές προς τη Γερμανία μειώθηκαν αισθητά από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν η Γερμανία γνώρισε οικονομική ύφεση, ενώ την ίδια εποχή ξεκίνησαν σημαντικές ροές παλιννόστησης προς την Ελλάδα. Στις πρώτες φάσεις της μαζικής οικονομικής μετανάστευσης προς τη Γερμανία από χώρες της Νότιας Ευρώπης, οι άνδρες κυριαρχούσαν στις ροές, αλλά στη συνέχεια γυναίκες αποτελούσαν την πλειονότητα αυτών που μετανάστευαν από την Ισπανία, την Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία (Kofman et al., 2000).

Τρίτο πλαίσιο ρύθμισης που διακρίνεται για τις μεταναστευτικές ροές προς την Ευρώπη τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες είναι εκείνο που συνδυάζει στοιχεία των δύο προηγούμενων καθεστώτων ρύθμισης. Χώρες που εφάρμοσαν τη «μεικτή» αυτή προσέγγιση είναι η Γαλλία και οι Κάτω Χώρες. Πολίτες των πρώην αποικιών των χωρών αυτών είχαν σχετικά εύκολη πρόσβαση σε θεωρήσεις εισόδου, ενώ πολίτες που δεν προέρχονταν από αποικίες των χωρών αυτών αντιμετώπισαν πιο δύσκολες προϋποθέσεις εισόδου. Πρέπει να σημειωθεί ότι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της γαλλικής μεταναστευτικής πολιτικής, όπως εδραιώθηκε την περίοδο μετά το 1945, ήταν η αξιοποίηση της μετανάστευσης ως εργαλείου για την κάλυψη του δημογραφικού «ελλείμματος». Έδωσε, έτσι, η Γαλλία μεγάλη έμφαση στην οικογενειακή μετανάστευση, η οποία ενθαρρύνθηκε με στόχο τη μακροχρόνια παραμονή των μεταναστών προκειμένου να συμβάλουν στην αύξηση του πληθυσμού της Γαλλίας (Kofman et al., 2000). Οι γυναίκες αποτελούσαν σημαντικό μέρος των μεταναστευτικών ροών προς τη Γαλλία κατά τη μεταπολεμική περίοδο· ανελάμβαναν εργασίες οικιακές όπως και εργασίες σε νοσοκομεία.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, τα τρία προαναφερθέντα πλαίσια για τη ρύθμιση των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη μεταβλήθηκαν. Λόγω –μεταξύ άλλων– των αλλαγών στην οικονομική κατάσταση και την αγορά εργασίας που γνώρισαν πολλές χώρες της Ευρώπης καθώς και της εμφάνισης προβλημάτων οικονομικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών σε ορισμένες χώρες, σημειώθηκαν τροποποιήσεις της μεταναστευτικής πολιτικής. Η σχεδόν αυτόματη, σε ορισμένες χώρες, απόκτηση της υπηκοότητας που απολάμβαναν πολίτες των

πρώην αποικιών, καταργήθηκε. Σε πολλές χώρες άλλαξαν και οι προϋποθέσεις της οικονομικής μετανάστευσης, αν και προβλέφθηκαν ειδικές ρυθμίσεις για επαγγέλματα όπου υπήρχε στενότητα στην προσφορά εργασίας, ενώ σε ορισμένες χώρες, όπως στη Γερμανία, διαμορφώθηκαν πολιτικές που ενθάρρυναν την παλιννόστηση. Παρατηρήθηκε ότι πολλές φορές οι γυναίκες μετανάστριες ήταν πιο απρόθυμες να επιστρέψουν στη χώρα προέλευσης απ' ό,τι οι άνδρες ομοεθνείς τους, είτε επειδή γνώρισαν μεγαλύτερες ελευθερίες στη χώρα υποδοχής, είτε επειδή τα παιδιά τους δεν ήθελαν να επιστρέψουν (Kofman, 2000).

Ταυτόχρονα, όμως, με τη μεταβολή της μεταναστευτικής πολιτικής, εκδηλώθηκε και άλλη μετατροπή στο μεταναστευτικό τοπίο της Ευρώπης από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και, συγκεκριμένα, η εμφάνιση μεταναστευτικών ροών προς χώρες της Νότιας Ευρώπης, που μέχρι τότε ήταν κυρίως χώρες αποστολής μεταναστών. Η εμφάνιση των νέων αυτών μεταναστευτικών ροών συνδέεται βέβαια με τις εξελίξεις στη μεταναστευτική πολιτική των χωρών της Βόρειας Ευρώπης, η οποία καθίσταται όλο και πιο περιοριστική, αλλά οφείλεται, επίσης, και σε εξελίξεις που σημειώνονται στις χώρες της Νότιας Ευρώπης.

Σύμφωνα με το «πρότυπο μετανάστευσης της Νότιας Ευρώπης» (South European model of immigration) που πρότεινε ο Κινγκ (King, 2000) για την ερμηνεία της μετανάστευσης προς τη Νότια Ευρώπη, οι μεταναστευτικές ροές προς τη Βόρεια Ευρώπη τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες και εκείνες προς τη Νότια Ευρώπη που παρατηρήθηκαν από τη δεκαετία του 1970 αντιστοιχούσαν σε δύο διαφορετικούς τύπους ζήτησης εργασίας. Εκείνες προς τη Βόρεια Ευρώπη πραγματοποιήθηκαν σε ανταπόκριση σε ζήτηση εργασίας στον κλάδο της βιομηχανίας, καθώς αγρότες της Νότιας Ευρώπης «στρατολογήθηκαν» για να γίνουν βιομηχανικοί εργάτες με θέσεις εργασίας στην επίσημη οικονομία. Αντίθετα, οι πρόσφατες ροές προς τη Νότια Ευρώπη αντιστοιχούν σε είδος ζήτησης εργασίας που προκύπτει από τη διαφορετική πορεία οικονομικής ανάπτυξης που χαρακτηρίζει τις χώρες της Νότιας Ευρώπης.

Σε σχέση με τη Βόρεια Ευρώπη, η Νότια Ευρώπη γνώρισε την εκβιομηχάνιση αργότερα και σε μικρότερο βαθμό, ενώ μέχρι και σήμερα υπάρχει τεράστιο πλήθος επιχειρήσεων πολύ μικρού μεγέθους σε όλους σχεδόν τους κλάδους της οικονομίας. Στην Ελλάδα, συγκεκριμένα, στον κλάδο της γεωργίας κυριαρχούσε η μικρή οικογενειακή μονάδα παραγωγής με την πλήρη σχεδόν απουσία καπιταλιστικών επιχειρήσεων και μισθωτής εργασίας, ενώ οι μικρές οικογενειακές επιχειρήσεις ήταν χαρακτηριστικές ακόμα και του κλάδου της μεταποίησης, όπου συνυπήρχαν με μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις (Μουζέλης, 1978). Μεγάλο μέρος της οικονομικής δραστηριότητας των μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων της Νότιας Ευρώπης διεξάγεται ανεπίσημα ή άτυπα, δηλαδή χωρίς να υπάγεται στις ρυθμίσεις του κράτους που αφορούν, για παράδειγμα, είτε την έκδοση τιμολογίων ή αποδείξεων, είτε την απασχόληση τρίτων με ασφαλιστικές εισφορές κ.λπ. Πέρα από τη μεγάλη έκταση της άτυπης ή αδήλωτης οικονομικής δραστηριότητας στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, άλλο χαρακτηριστικό των οικονομιών τους είναι η μεγάλη σημασία εποχικών οικονομικών δραστηριοτήτων, όπως της γεωργίας, της αλιείας, των κατασκευών και

του τουρισμού. Στους εποχικούς τομείς αυτούς είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη η απόκρυψη στοιχείων της οικονομικής δραστηριότητας από τις κρατικές αρχές.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Κινγκ (King, 2000), οι σημερινές μεταναστευτικές ροές προς χώρες της Νότιας Ευρώπης ανταποκρίνονται στη ζήτηση ευέλικτης εργασίας στις εποχικές οικονομικές δραστηριότητες αυτών των χωρών, δηλαδή στη γεωργία, την αλιεία, τις κατασκευές και τον τουρισμό καθώς και σε ζήτηση εργασίας για προσωπικές υπηρεσίες, όπως οικιακή εργασία και φροντίδα παιδιών ή υπερηλίκων. Σ' όλους τους τομείς αυτούς υπάρχει στη Νότια Ευρώπη μακρόχρονη «παράδοση» ανεπίσημης, άτυπης οικονομικής δραστηριότητας, η οποία πραγματοποιείται χωρίς να διέπεται από τις ρυθμίσεις που προβλέπονται από το κράτος, με αποτέλεσμα οι προαναφερόμενοι τομείς να «προσφέρονται» για την παράνομη απασχόληση μεταναστών.

Όπως σημειώνει ο ίδιος συγγραφέας, τα χαρακτηριστικά αυτά των οικονομιών της Νότιας Ευρώπης δημιούργησαν ευκαιρίες για μετανάστες, δεδομένης της όλο και μικρότερης προσφοράς εργασίας από γηγενείς πρόθυμους να αναλάβουν τέτοιου είδους εργασίες. Με τη συνεχή βελτίωση των επιπέδων εκπαίδευσης και συνθηκών ζωής στις χώρες αυτές, αναπροσαρμόστηκαν οι επαγγελματικές φιλοδοξίες των νέων όπως και οι αντιλήψεις για τις εργασίες που θεωρούνται αποδεκτές από άποψη κοινωνικού κύρους. Σε συνδυασμό με τα δημογραφικά δεδομένα και τη μείωση των γεννήσεων στις χώρες αυτές, μειώθηκε η προσφορά εργασίας για χειρωνακτικά επαγγέλματα σε τομείς που ήταν παλαιότερα πολύ σημαντικοί για τις οικονομίες αυτές. Στην περίπτωση της Ελλάδας, όλο και μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού ολοκλήρωνε τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση όπως και την τριτοβάθμια εκπαίδευση μεταξύ του 1971 και του 1991, τις δεκαετίες που προηγήθηκαν της μεγάλης μετανάστευσης προς την Ελλάδα, με αποτέλεσμα τον αναπροσδιορισμό των επαγγελματικών φιλοδοξιών των νέων (Cavounidis, 2006). Επιπλέον, οι μεταβολές στις αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων έχουν ως επίπτωση την όλο και μεγαλύτερη συμμετοχή των γηγενών γυναικών στην αγορά εργασίας, ενώ η αύξηση στα ποσοστά απασχόλησής τους συνεπάγεται μεγαλύτερη ζήτηση για οικιακή βοήθεια, αφού δεν επαρκούν οι δημόσιες υπηρεσίες φύλαξης παιδιών και υπερηλίκων όπως και οι σχετικές παροχές του κράτους πρόνοιας (Anthias, 2000).

Ο Κινγκ (King, 2000) διαπιστώνει διαφορές και ως προς τα χαρακτηριστικά των μεταναστευτικών ροών που ανταποκρίθηκαν στη διαφορετική ζήτηση εργασίας που εμφανίστηκε στο Βορρά και το Νότο. Μεταξύ άλλων, είναι πολύ μεγαλύτερη η ποικιλία των υπηρεσιών που εκπροσωπούνται στις ροές προς το Νότο σε σχέση με εκείνες που «στελέχωσαν» τις ροές προς το Βορρά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Επίσης, οι ροές προς τη Νότια Ευρώπη χαρακτηρίζονται από έντονα ανισόρροπη κατανομή κατά φύλο. Πιο συγκεκριμένα, ορισμένες ροές αποτελούνται σχεδόν αποκλειστικά από άνδρες, ενώ άλλες από γυναίκες. Για παράδειγμα, μετανάστες από χώρες με μεγάλη διάδοση της καθολικής θρησκείας –όπως οι Φιλιππίνες– είναι κυρίως γυναίκες, ενώ από χώρες με μεγάλη διάδοση της ισλαμικής θρησκείας, είναι κυρίως άνδρες. Όπως θα δούμε αργότερα, η έντονα ασύμμετρη κατά φύλο κατανομή είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική της ελληνικής περίπτωσης.

2.2 *Ευρώπη: Κοινωνικό φύλο και διαμόρφωση μεταναστευτικών ροών*

Βασική αιτία της μετανάστευσης τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών είναι η προσδοκία βελτίωσης της οικονομικής τους κατάστασης, με βάση τη σύγκριση μεταξύ του εργασιακού τους εισοδήματος ή του βιοτικού τους επιπέδου στη χώρα προέλευσης και εκείνου που ανέμεναν στη χώρα προορισμού. Αλλά η απόφαση για μετανάστευση επηρεάζεται από πολλούς ακόμα παράγοντες, αρκετοί από τους οποίους έχουν άμεση συνάρτηση με το θέμα του κοινωνικού φύλου. Η απόφαση για μετανάστευση δεν λαμβάνεται σε κενό, αλλά σε σχέση με ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, όπου το κοινωνικό φύλο είναι συστατικό στοιχείο των αντιλήψεων και προσδοκιών που διέπουν τις συμπεριφορές που αναπτύσσονται ανάμεσα στα άτομα, όπως και στους κόλπους των οικογενειών και των κοινωνικών θεσμών (Donato et al., 2006).

Το γεγονός ότι από ορισμένες χώρες προέλευσης μεταναστών μεταναστεύουν κυρίως γυναίκες, ενώ από άλλες κυρίως άνδρες, αναδεικνύει τη σημασία των σχέσεων των δύο φύλων ως σημαντικό στοιχείο που διαμορφώνει τις μεταναστευτικές ροές. Η επιθυμία για βελτίωση της οικονομικής κατάστασης παρεμβάλλεται από τις άνισες σχέσεις που διαμορφώνονται συνήθως μεταξύ ανδρών και γυναικών στους κόλπους της οικογένειας, από τον άνισο καταμερισμό μεταξύ ανδρών και γυναικών της απλήρωτης εργασίας που διεξάγεται στο σπίτι όπως και της προσοδοφόρας εργασίας που πραγματοποιείται εκτός του σπιτιού, και, τέλος, από τον κατά φύλο διαχωρισμό των επαγγελματιών εκτός σπιτιού, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται έντονες διαφοροποιήσεις στην κατά φύλο σύνθεση των μεταναστευτικών ροών. Μπορεί, επίσης, διάφορες συγκυρίες σε χώρες αποστολής να έχουν διαφορετικές επιπτώσεις όσον αφορά τα επαγγέλματα στα οποία απασχολούνται άνδρες ή γυναίκες, οδηγώντας σε διαφορετικές αποφάσεις για τη μετανάστευση (Cavounidis, 2003). Επιπλέον, οι κοινωνικοί περιορισμοί, τα δεσμά του γάμου, η συζυγική βία, και η έλλειψη πρόσβασης στο διαζύγιο μπορεί να επηρεάζουν την απόφαση για μετανάστευση. Με άλλα λόγια, μπορεί η επιθυμία για περισσότερη ανεξαρτησία, προσωπική αυτονομία και ισότητα των δύο φύλων να αποτελεί σημαντικό κίνητρο για μετανάστευση (Mahler and Pessar, 2006).

Πρέπει να σημειωθεί ότι τις τελευταίες δεκαετίες αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο ο σημαντικός ρόλος που διαδραματίζουν τα κοινωνικά δίκτυα στη διαμόρφωση των αποφάσεων για τη μετανάστευση, όπως αναγνωρίζονται και οι έμφυλες διαστάσεις των δικτύων αυτών. Τα κοινωνικά δίκτυα είναι άτυπα δίκτυα που αποτελούνται από τα μέλη της οικογένειας, τους συγγενείς, τους φίλους και τους γνωστούς. Σε παλαιότερες αναλύσεις για τη διεθνή μετανάστευση, η μετανάστευση εξεταζόταν ως το αποτέλεσμα δύο ειδών παραγόντων. Από τη μια πλευρά, οι παράγοντες «ώθησης» ήταν παράγοντες στις χώρες καταγωγής οι οποίοι ωθούσαν τους ανθρώπους να φύγουν. Από την άλλη πλευρά, οι παράγοντες «έλξης» ήταν παράγοντες οι οποίοι προσέλκυαν μετανάστες προς συγκεκριμένες χώρες προορισμού. Νεότερες, όμως, αναλύσεις τονίζουν τη σημασία και των κοινω-

νικών δικτύων στη διαδικασία της μετανάστευσης, καθώς συνδέουν «εν δυνάμει» μετανάστες, οι οποίοι βρίσκονται σε κοινότητες χωρών αποστολής μεταναστών, με κοινότητες μεταναστών σε χώρες υποδοχής μεταναστών, καθιστώντας την απόφαση για μετανάστευση πιο εφικτή. Κοντολογίς, τα κοινωνικά αυτά δίκτυα αποτελούν τη «γέφυρα» ανάμεσα σε παράγοντες «ώθησης» και παράγοντες «έλξης». Τα κοινωνικά δίκτυα παρέχουν πληροφορίες για ευκαιρίες απασχόλησης στη χώρα υποδοχής και προσφέρουν πολύτιμες υπηρεσίες σε νεο-αφιχθέντες μετανάστες, όπως βοήθεια με την εύρεση εργασίας, οικονομική ενίσχυση μέχρι να βρεθεί εργασία, παροχή προσωρινής στέγης και συναισθηματική στήριξη (Boyd, 1989, Portes, 1995). Έτσι, τα κοινωνικά δίκτυα συνδέουν τη ζήτηση εργασίας σε χώρες προορισμού μεταναστών με «υποψήφιους» μετανάστες σε χώρες προέλευσης, επηρεάζοντας, έτσι, τις μεταναστευτικές ροές, διευκολύνοντας την απόφαση για μετανάστευση. Για παράδειγμα, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2005 σε δείγμα μεταναστριών στην Ελλάδα (Μαράτου-Αλιμπράντη και Βόνδα, 2006), το 54% των μεταναστριών ανέφερε ότι επέλεξαν την Ελλάδα ως χώρα προορισμού, επειδή βρίσκονταν ήδη στην Ελλάδα συγγενείς τους.

Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, τα κοινωνικά δίκτυα, με τις σχέσεις και γνωριμίες που προσφέρουν στα μέλη τους προς αξιοποίηση, μπορεί να μην «μοιράζονται» ανάμεσα στους δύο συζύγους ή στα μέλη της οικογένειας, αλλά, αντίθετα, ενδέχεται να αποτελούν πόρους για τους οποίους διαμάχονται οι δύο σύζυγοι ή τα μέλη της οικογένειας (Mahler and Pessar, 2006). Έχει, επίσης, παρατηρηθεί ότι οι γυναίκες συγκροτούν διαφορετικά κοινωνικά δίκτυα απ' ό,τι οι άνδρες. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί η δημιουργία από γυναίκες ενός δικτύου συνεργασίας με το οποίο μεταναστεύουν και διαδέχονται η μία την άλλη σε θέσεις μισθωτής εργασίας της χώρας μετανάστευσης («rotation migration»), ενώ εναλλάσσονται, αντίστοιχα, στην πατρίδα, αναλαμβάνοντας με τη σειρά τους καθήκοντα οικιακής εργασίας και φροντίδας εξαρτημένων μελών της οικογένειας.

2.3 Ευρώπη: Κοινωνικό φύλο και εργασία

Σε όλες τις χώρες υποδοχής μεταναστών της Ευρώπης, παρατηρείται μεγάλη κατά φύλο διαφοροποίηση των εργασιών στις οποίες απασχολούνται μετανάστες και μετανάστριες. Το ίδιο συμβαίνει, βέβαια, και στην περίπτωση του γηγενούς πληθυσμού, αλλά φαίνεται ότι στις περισσότερες χώρες η κατά φύλο διαφοροποίηση είναι πιο έντονη στην περίπτωση του πληθυσμού μεταναστών.

Οι ευκαιρίες εργασίας που παρουσιάζονται στις μετανάστριες εμφανίζουν σημαντικές διαφορές από χώρα σε χώρα. Στις χώρες υποδοχής μεταναστών της Βόρειας Ευρώπης τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, το πλαίσιο ρύθμισης των μεταναστευτικών ροών είχε σημαντική επίπτωση για τις ευκαιρίες των μεταναστριών στην αγορά εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, η σχετικά εύκολη απόκτηση της βρετανικής υπηκοότητας από πολίτες πρώην αποικιών της είχε ως αποτέλεσμα, για ορισμένες τουλάχιστον ομάδες γυναικών, ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά να απασχοληθούν είτε σε επιστημονικά και εξειδικευμένα επαγγέλματα, όπως στον κλά-

δο της εκπαίδευσης ή της υγείας, είτε ως δημόσιοι υπάλληλοι (Kofman et al., 2000). Στην περίπτωση όμως της Γερμανίας, η μεταναστευτική πολιτική του «φιλοξενούμενου εργάτη», έχοντας ως στόχο τη συχνή εναλλαγή του αποθέματος των μεταναστών, είχε αποτέλεσμα την απασχόληση των μεταναστριών συνήθως σε επαγγέλματα ανειδίκευτα ή χαμηλής ειδίκευσης.

Κατά την εξέταση των ροών των μεταναστριών προς τη Νότια Ευρώπη τις τελευταίες δεκαετίες διακρίνονται διάφορα κοινά εργασιακά χαρακτηριστικά (Anthias, 2000). Βασικό χαρακτηριστικό της απασχόλησης των μεταναστριών είναι ότι οι εργασίες τους συνήθως αποτελούν πολύ σημαντική πηγή για την οικονομική στήριξη των οικογενειών τους, ενώ οι μετανάστριες αντιλαμβάνονται τη μετανάστευση ως μέρος μιας οικογενειακής τους στρατηγικής. Στη Νότια Ευρώπη, οι μετανάστριες συγκεντρώνονται στον τομέα των υπηρεσιών και ιδιαίτερα στις οικιακές υπηρεσίες. Μεγάλος αριθμός των μεταναστριών και ιδίως οικιακών βοηθών απασχολούνται παράνομα ή εξαρτώνται από συγκεκριμένη εργοδότη ή εργοδότη για την άδεια παραμονής, με αποτέλεσμα να καθίστανται ιδιαίτερα ευάλωτες στην εκμετάλλευση.

Πρέπει να σημειωθεί ότι έχει δημιουργήσει προβληματισμό το γεγονός ότι η απασχόληση γηγενών γυναικών εξαρτάται συχνά από την πρόσληψη μεταναστριών οικιακών βοηθών, οι οποίες εργάζονται με χαμηλές αποδοχές σε δύσκολες συνθήκες εργασίας, και ότι γυναίκες γηγενείς έχουν επωφεληθεί από την εκμετάλλευση γυναικών μεταναστριών (Anthias, 2000). Συγκεκριμένα, το γεγονός αυτό εγείρει ερωτήματα ως προς το κατά πόσον η πηγή της καταπίεσης των γυναικών είναι οι άνδρες, καθώς είναι ενδεικτικό των σχέσεων εξουσίας που υπάρχουν όχι μόνο ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες αλλά και ανάμεσα σε γυναίκες διαφορετικών κοινωνικών τάξεων. Συγγενές θέμα που έχει, επίσης, προσελκύσει το ενδιαφέρον των ερευνητών είναι η σύνδεση που δημιουργείται, με την οικιακή εργασία μεταναστριών, ανάμεσα στις διαδικασίες της αναπαραγωγής και της συγκρότησης νοικοκυριού σε χώρες υποδοχής μεταναστών και στις αντίστοιχες διαδικασίες σε χώρες προέλευσης, όπου η συντήρηση της οικογένειας εξαρτάται συχνά από τα εμβάσματα μεταναστριών.

Πρέπει ακόμα να σημειωθεί, σε σχέση με τη μεταναστευτική εμπειρία της Ευρώπης, ότι κατά τη δεκαετία του 1990 παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση των περιπτώσεων διακίνησης και εμπορίας γυναικών για σεξουαλική εκμετάλλευση, καθώς και αντικατάσταση των σχετικών μεταναστευτικών ροών από τη Λατινική Αμερική από ροές που προέρχονταν από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (Kofman, 2003). Το 2005 εκτιμήθηκε ότι το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστευτικών ροών διακίνησης που κατέληγαν σε χώρες της Ευρώπης είχαν ως πηγή χώρες της Ευρώπης, κυρίως ανατολικές (Kelly 2005). Και στην περίπτωση της Ελλάδας παρατηρείται το φαινόμενο μετανάστριες, βασιζόμενες σε ψευδείς υποσχέσεις ή δεχόμενες διάφορες μορφές πιέσεων, να εργάζονται στη «βιομηχανία του sex» χωρίς τη θέλησή τους (Έμκε-Πουλοπούλου, 2001, Έμκε-Πουλοπούλου, 2007).

3. Ελλάδα: Μετανάστευση και κοινωνικό φύλο

3.1 Η μετανάστευση προς την Ελλάδα

Όπως συνέβη σε άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, μετατράπηκε και η Ελλάδα από παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Ήταν κατά τη δεκαετία του 1970 που οι εισροές των μεταναστών ξεπέρασαν τις εκροές. Όμως, η βασική αιτία της αλλαγής της ισορροπίας την εποχή εκείνη ήταν η παλιννόστηση Ελλήνων από χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Ήδη, πάντως, είχαν ξεκινήσει κατά τη δεκαετία του 1970 μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα από χώρες της Ασίας και της Αφρικής, όπως από το Πακιστάν, τις Φιλιππίνες και την Αίγυπτο (Fakiolas and King, 1996).

Τα μεταναστευτικά δεδομένα της Ελλάδας, όμως, έμελλαν να πάρουν νέα τροπή λόγω των εξελίξεων στα σοσιαλιστικά καθεστώτα της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Με την εμφάνιση πολιτικών φιλελευθεροποίησης σε ορισμένα από τα καθεστώτα αυτά κατά τη δεκαετία του 1980, παρουσιάστηκαν μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα από νέες πηγές, κατ' αρχάς από την Πολωνία και μετά από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Με την κατάρρευση, στο τέλος της δεκαετίας του 1980, της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και των σοσιαλιστικών συμμάχων της στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη καθώς και με την κατάρρευση λίγο αργότερα του σοσιαλιστικού καθεστώτος της Αλβανίας, άλλαξαν απότομα τόσο ο όγκος της μετανάστευσης προς την Ελλάδα όσο και η σύνθεση των βασικών χωρών αποστολής μεταναστών.

Στο διάστημα μίας και μόνο δεκαετίας μεταμορφώθηκε το ανθρωπινό τοπίο της Ελλάδας. Όπως μαρτυρούν τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού του 2001, που εξετάζονται στη συνέχεια, οι μετανάστες έχουν πλέον σημαντική παρουσία στη χώρα, ενώ σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις ο αριθμός τους έχουν αυξηθεί από την εποχή της απογραφής του 2001, όχι όμως με τον ίδιο ρυθμό της πρώτης περιόδου μετά την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων. Σύμφωνα με τα στοιχεία του 2001, οι αλλοδαποί αποτελούν το 7,3% του συνολικού πληθυσμού, αν και εκτιμάται από πολλούς ότι στην πραγματικότητα το ποσοστό τους μάλλον φθάνει τουλάχιστον το 10% του συνόλου. Παράλληλα, σύμφωνα πάλι με τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού του 2001, οι αλλοδαποί αποτελούν το 9,5% των απασχολουμένων της χώρας, ενώ σχετικές εκτιμήσεις ανεβάζουν το ποσοστό τους αρκετά υψηλότερα.

Η εξέταση των στοιχείων τόσο από την απογραφή πληθυσμού του 2001 όσο και από άλλες πηγές αναδεικνύει τη σημασία του κοινωνικού φύλου τόσο στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών, όσο και στον τομέα της απασχόλησης. Πιο συγκεκριμένα, η έμφυλη διάσταση φανερώνεται –μεταξύ άλλων– στην κατά φύλο σύνθεση των ροών, στην οικογενειακή σύνθεση των ροών, και στην επαγγελματική δομή της απασχόλησής τους.

Πριν την παρουσίαση των στοιχείων της απογραφής πληθυσμού του 2001, πρέπει να τονιστεί ότι τα στοιχεία αφορούσαν όχι μετανάστες αλλά αλλοδαπούς, δηλαδή υπηκόους λοιπών κρατών πλην της Ελλάδας. Χρηρίζει προσοχής η διάκριση αυτή και πρέπει συνέχεια να λαμβάνεται υπ' όψιν όταν μελετάμε τις σχετικές επιπτώσεις. Για

παράδειγμα, ορισμένοι από τους μετανάστες που έχουν φτάσει στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες έχουν αποκτήσει ελληνική ιθαγένεια (όπως, π.χ., αρκετοί «παλινοστούντες» ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση) και, κατά συνέπεια, δεν συμπεριλαμβάνονται στους αλλοδαπούς, αν και είναι μετανάστες. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν αλλοδαποί οι οποίοι δεν είναι μετανάστες, αλλά γεννήθηκαν και παραμένουν στην Ελλάδα χωρίς να έχουν αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια.

Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία της απογραφής, η πρώτη σε μέγεθος υπηκοότητα είναι η αλβανική. Περισσότεροι από τους μισούς αλλοδαπούς στη χώρα είναι Αλβανοί (το 58%), ενώ η δεύτερη σε μέγεθος υπηκοότητα, η βουλγαρική, αντιπροσωπεύει το 5% των αλλοδαπών (δες Πίνακα 4.1). Ακολουθούν σε αριθμητική σημασία οι υπηκοότητες της Γεωργίας, της Ρουμανίας, των Ηνωμένων Πολιτειών, της Ρωσικής Ομοσπονδίας, της Κύπρου, της Ουκρανίας, και του Ηνωμένου Βασιλείου. Από την εξέταση του Πίνακα 1 προκύπτει ότι, αντίθετα με την εντύπωση που συχνά σχηματίζεται, πολλοί από τους αλλοδαπούς που βρίσκονται στη χώρα δεν προέρχονται από χώρες λιγότερο «ανεπτυγμένες», αλλά από χώρες που θεωρούνται συνήθως σχετικά «εύπορες». Ανάμεσα σε αυτές ανήκουν όχι μόνο χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η Κύπρος, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία, η Ιταλία και η Γαλλία, αλλά και υπερπόντιες χώρες, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Αυστραλία και ο Καναδάς.

Η σύγκριση των πηγών μετανάστευσης προς την Ελλάδα με εκείνες που τροφοδοτούν τις ροές προς άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, την Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία, αποκαλύπτει σημαντικές διαφορές (Cavounidis, 2002). Κατ' αρχάς, η μετανάστευση προς την Ελλάδα κυριαρχείται από ροές που προέρχονται από πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού του 2001, περισσότεροι από το 75% των αλλοδαπών που βρίσκονται στην Ελλάδα κατάγονται από τέτοιες χώρες. Δεύτερον, η εξαιρετικά μεγάλη παρουσία μίας και μόνο υπηκοότητας, της αλβανικής δεν συναντάται σε καμιά άλλη χώρα της Νότιας Ευρώπης. Τρίτον, στην περίπτωση της Ελλάδας, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των μεταναστών προέρχεται από χώρες που είτε έχουν κοινά σύνορα μαζί της είτε βρίσκονται πολύ κοντά της (Cavounidis, 2002). Πρέπει να σημειωθεί ότι η εγγύτητα των βασικών χωρών προέλευσης μεταναστών, όπως της Αλβανίας, της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας, έχει σημαντικές συνέπειες για την ενοποίηση των αγορών της περιοχής της Νότιο-ανατολικής Ευρώπης και για τις αναπτυξιακές της προοπτικές (Cavounidis, Glytsos and Xenogiani, υπό έκδοση).

Ως προς της πηγές της μετανάστευσης προς την Ελλάδα, πρέπει να σημειωθεί ακόμα ότι, από την εποχή της απογραφής πληθυσμού του 2001, σίγουρα έχουν επέλθει αλλαγές στη σύνθεση των μεταναστευτικών ροών και, άρα, και στην ποσοστιαία κατανομή των υπηκοοτήτων που βρίσκονται στην Ελλάδα. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν σχετικά στοιχεία, αλλά, σύμφωνα με εκτιμήσεις, έχουν διαφοροποιηθεί σημαντικά οι ροές. Συγκεκριμένα, οι μεταναστευτικές ροές από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης μειώνονται ενώ εκείνες από χώρες της Ασίας και της Αφρικής παρουσιάζουν αύξηση.

Πίνακας 4.1

Σύνολο αλλοδαπών και κύριες υπηκοότητες αλλοδαπών κατά φύλο

Σύνολο των υπηκοοτήτων	Σύνολο	% στο σύνολο των αλλοδαπών	Άνδρες	Γυναίκες	% γυναικών στο σύνολο των δύο φύλων
Σύνολο	762.191	100,0%	415.552	346.639	45,5%
Αλβανική	438.036	57,5%	257.149	180.887	41,3%
Βουλγαρική	35.104	4,6%	13.888	21.216	60,4%
Γεωργιανή	22.875	3,0%	9.839	13.036	57,0%
Ρουμανική	21.994	2,9%	12.447	9.547	43,4%
Ηνωμένων Πολιτειών	18.140	2,4%	8.805	9.335	51,5%
Ρωσική	17.535	2,3%	6.545	10.990	62,7%
Κυπριακή	17.426	2,3%	8.284	9.124	52,5%
Ουκρανική	13.616	1,8%	3.342	10.274	75,5%
Βρετανική	13.196	1,7%	5.269	7.927	60,1%
Πολωνική	12.831	1,7%	5.876	6.055	54,4%
Γερμανική	11.806	1,5%	4.746	7.060	59,8%
Αυστραλία	8.767	1,1%	4.105	4.662	53,2%
Τουρκική	7.881	1,0%	3.998	3.993	49,3%
Αρμενική	7.742	1,0%	3.615	4.127	53,3%
Αιγυπτιακή	7.448	1,0%	5.693	1.755	23,6%
Ινδική	7.216	1,0%	6.722	494	6,9%
Ιρακινή	6.936	0,9%	4.841	2.095	30,2%
Φιλιππινέζικη	6.478	0,8%	1.529	4.949	76,4%
Καναδική	6.049	0,8%	2.923	3.126	51,7%
Ιταλική	5.825	0,8%	2.757	3.068	52,7%
Μολδαβική	5.716	0,7%	1.709	4.007	70,1%
Συριακή	5.552	0,7%	4.400	1.152	20,8%
Γαλλική	5.267	0,7%	2.136	3.131	59,5%

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδας (ΕΣΥΕ), Απογραφή Πληθυσμού 2001, www.statistics.gr.

3.2 Κοινωνικό φύλο και διαμόρφωση μεταναστευτικών ροών

Η εξέταση της κατά φύλο σύνθεσης των υπηκόων διαφόρων χωρών που βρίσκονται στην Ελλάδα αναδεικνύει τη σημασία του κοινωνικού φύλου στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών. Ενώ οι γυναίκες αποτελούν το 45,5% όλων των αλλοδαπών, το ποσοστό τους ποικίλλει εντυπωσιακά από τη μία υπηκοότητα στην

άλλη. Σε ορισμένες υπηκοότητες οι γυναίκες είναι σχεδόν ανύπαρκτες, ενώ σε άλλες αποτελούν τη μεγάλη πλειονότητα. Η εντυπωσιακή υπεροχή των γυναικών σε ορισμένες υπηκοότητες αποτελεί σοβαρή ένδειξη της αυτόνομης μετανάστευσης των γυναικών, χωρίς τη συνοδεία ανδρών.

Μία από τις υπηκοότητες όπου οι γυναίκες έχουν ισχνή μόνο παρουσία είναι η ινδική, η οποία αποτελεί μόνο το 7% του συνόλου (δες Πίνακα 4.1). Όσον αφορά τις υπηκοότητες της Αιγύπτου και της Συρίας, οι γυναίκες δεν προσεγγίζουν ούτε το 25% του συνόλου.

Για άλλες υπηκοότητες η μετανάστευση προς την Ελλάδα είναι κυρίως γυναικεία εμπειρία. Οι υπηκοότητες οι οποίες «γυναικοκρατούνται» και αποτελούνται τουλάχιστον κατά 75% από γυναίκες είναι η φιλιππινέζικη και η ουκρανική, ενώ άλλες που αποτελούνται τουλάχιστον στο 60% από γυναίκες είναι η μολδαβική, η ρωσική, η βουλγαρική και η βρετανική.

Φαίνεται, λοιπόν, με βάση τα στοιχεία για την κατά φύλο σύνθεση των μεταναστευτικών ροών, ότι οι γυναίκες μεταναστεύουν ανεξάρτητα από τους άνδρες, αλλά υπάρχουν και άλλα στοιχεία που δείχνουν ότι οι γυναίκες, πολύ συχνότερα απ' ό,τι οι άνδρες αφήνουν συζύγους και παιδιά πίσω στην πατρίδα. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από έρευνα πεδίου η οποία διεξήχθη το έτος 2000 σε αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού μεταναστών, οι οποίοι είχαν αποκτήσει την «πράσινη κάρτα» (άδεια παραμονής) ως αποτέλεσμα της συμμετοχής τους σε πρόγραμμα νομιμοποίησης των μεταναστών (Καβουνίδη, 2003).

Στον πληθυσμό της συγκεκριμένης έρευνας, οι γυναίκες είχαν μεγαλύτερο μέσο όρο ηλικίας απ' ό,τι οι άνδρες. Ενώ το ποσοστό των παντρεμένων ήταν παρόμοιο για τα δύο φύλα, περισσότεροι άνδρες παρά γυναίκες ήταν ανύπαντροι (39% και 21% αντίστοιχα), ενώ περισσότερες γυναίκες παρά άνδρες ήταν διαζευγμένες ή χήρες (20% και 1% αντίστοιχα). Περισσότερες γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες ήταν γονείς, όπως θα περίμενε κανείς δεδομένης της μεγαλύτερης ηλικίας των γυναικών και του ότι περισσότερες γυναίκες παρά άνδρες είχαν συνάψει κάποτε γάμο (δηλαδή τη στιγμή της έρευνας ήταν έγγαμες, διαζευγμένες ή χήρες).

Η εξέταση του «οικογενειακής σύνθεσης» της μετανάστευσης κατά φύλο και υπηκοότητα αποκαλύπτει μεγάλες διαφορές στις μεταναστευτικές στρατηγικές. Για ορισμένες ομάδες, η μετανάστευση πρόκειται σχεδόν πάντα για μια «οικογενειακή υπόθεση» που συμπεριλαμβάνει τον/τη σύζυγο και τα παιδιά, ενώ για άλλες πρόκειται συχνά για αποχώρηση από τον/τη σύζυγο και παιδιά.

Πρώτον, όσον αφορά τον έγγαμο πληθυσμό μεταναστών, παρατηρείται ότι οι παντρεμένες γυναίκες πιο συχνά αφήνουν πίσω το σύζυγο απ' ό,τι οι παντρεμένοι άνδρες αφήνουν τη σύζυγο (Cavounidis, 2003). Όταν όμως εξεταστεί ο παράγοντας αυτός, όχι μόνο κατά φύλο αλλά και κατά υπηκοότητα, οι διαφορές μεγαλώνουν. Με άλλα λόγια, είναι «χαρακτηριστικό» στο «εσωτερικό» των υπηκοοτήτων να τονίζεται η έμφυλη διάσταση της μεταναστευτικής διαδικασίας. Συγκεκριμένα, ανάμεσα στους υπηκόους της Βουλγαρίας, της Γεωργίας και της Ουκρανίας, ήταν πολύ πιο πιθανό οι γυναίκες παρά οι άνδρες να είχαν αφήσει σύζυγο πίσω στην πατρίδα. Αντίθετα, ανάμεσα στους υπηκόους της Αλβανίας, δεν παρατηρείται διαφοροποίη-

ση κατά φύλο. Και για τις γυναίκες και για τους άνδρες, η μετανάστευση πραγματοποιείται σχεδόν πάντα μαζί με τον/τη σύζυγο, εφόσον είναι παντρεμένες/οι.

Δεύτερον, όσον αφορά τον πληθυσμό μεταναστών οι οποίοι είναι γονείς, διαπιστώνεται ότι πολύ περισσότερες γυναίκες παρά άνδρες είχαν αφήσει παιδιά πίσω στην πατρίδα. Μόνο το 50% των γυναικών σε σχέση με το 74% των ανδρών είχαν όλα τα παιδιά τους μαζί τους στην Ελλάδα. Πρέπει, όμως, πάλι να σημειωθεί ότι δεν παρατηρείται διαφοροποίηση ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες της κυρίαρχης υπηκοότητας των μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα, δηλαδή της αλβανικής. Τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες της υπηκοότητας αυτής οι οποίοι είναι γονείς βρίσκονται σχεδόν πάντα μαζί με τα παιδιά τους στην Ελλάδα (Cavounidis, 2003).

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ήταν διάχυτη στην παλαιότερη βιβλιογραφία για τη μετανάστευση, η παραδοχή ότι οι γυναίκες μετανάστευαν για να συνοδεύσουν άνδρες μετανάστες. Μεταναστευτικά δεδομένα για την ελληνική περίπτωση διαψεύδουν τέτοιες παραδοχές, πρώτον, επειδή τα στοιχεία φανερώουν την υπεροχή των γυναικών στις εισροές προς την Ελλάδα από ορισμένες χώρες και, δεύτερον, επειδή άλλα στοιχεία τεκμηριώνουν ότι πολύ συχνά οι γυναίκες μεταναστεύουν αφήνοντας πίσω τους συζύγους και τα παιδιά τους.

Έτσι λοιπόν, τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού που αποκαλύπτουν την έντονα διαφοροποιημένη κατά φύλο σύνθεση των υπηκοοτήτων δείχνουν ότι από ορισμένες περιοχές προέλευσης κυρίως γυναίκες μεταναστεύουν προς την Ελλάδα, ενώ από άλλες κυρίως άνδρες, ενώ τα δεδομένα από την έρευνα πεδίου δείχνουν ότι η οικογενειακή σύνθεση της μετανάστευσης εξαρτάται από το φύλο όπως και από την υπηκοότητα. Τα στοιχεία αυτά για το κοινωνικό φύλο και τη μετανάστευση προς την Ελλάδα εγείρουν ενδιαφέροντα ερωτήματα ως προς το πώς συνδυάζονται οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες σε χώρες αποστολής μεταναστών με οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες σε χώρες υποδοχής μεταναστών, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται οι κατά φύλο εισροές που παρατηρούνται. Βέβαια, τόσο στις χώρες αποστολής όσο και στις χώρες υποδοχής μεταναστών, οι σχέσεις των δύο φύλων, συμπεριλαμβανομένου και του καταμερισμού εργασίας κατά φύλο, αποτελούν συστατικό στοιχείο των σχετικών διαδικασιών (Cavounidis, 2003). Τίθενται ερωτήματα όπως ποιοι είναι που μεταναστεύουν, γιατί μεταναστεύουν, πού πηγαίνουν, και για ποια χρονικά διαστήματα. Ανάμεσα στα θέματα που απαιτούν εξέταση είναι, μεταξύ άλλων, η πρόσβαση των δύο φύλων στην εκπαίδευση, ο καταμερισμός της εργασίας κατά φύλο τόσο στις χώρες αποστολής όσο και στις χώρες υποδοχής, οι πολιτικές των χωρών αποστολής και υποδοχής ως προς τη μετανάστευση, οι αντιλήψεις και ιδεολογίες για τους ρόλους των δύο φύλων, και οι ιεραρχίες εξουσίας ανάμεσα στα δύο φύλα (Donato et al., 2006).

Η διεθνής μετανάστευση γυναικών από τις Φιλιππίνες έχει συγκεντρώσει την προσοχή ερευνητών σε πολλές χώρες. Σύμφωνα με αναλύσεις (Mahler and Pessar, 2006), το κράτος, με τις έντονα διαφοροποιημένες κατά φύλο πολιτικές του, διαδραμάτισε μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωση των ροών μεταναστριών από τις Φιλιππίνες. Από τη δεκαετία του 1970 η μετανάστευση επιλέχτηκε ως εθνική οι-

κονομική στρατηγική από τον δικτάτορα των Φιλιππίνων, Φ. Μάρκο. Με γνώμονα τα σημαντικά εμβάσματα που θα εισέρρεαν στη χώρα από τους μετανάστες, το κράτος ίδρυσε μεγάλο αριθμό νοσηλευτικών σχολών για την εκπαίδευση γυναικών ως νοσοκόμων, για «εξαγωγή» στο εξωτερικό, μέσω γραφείων ευρέσεως εργασίας που ελέγχονταν απ' αυτό. Οι μεταναστευτικές αυτές ροές κατευθύνθηκαν πρώτα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και, στη συνέχεια, προς χώρες της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Στις εκροές των νοσοκόμων, φρόντισε το κράτος να προστεθούν και εκροές οικιακών βοηθών, για τις οποίες εκδηλώθηκε μεγάλη ζήτηση σε πολλές χώρες του κόσμου. Τα κρατικά ελεγχόμενα πρακτορεία ευρέσεως εργασίας που ρύθμιζαν τις εκροές των οικιακών βοηθών από τις Φιλιππίνες ανέλαβαν την «εκπαίδευση» επίδοξων μεταναστριών με στόχο τη δημιουργία «τυποποιημένου προϊόντος», και, συγκεκριμένα, της υπάκουης οικιακής βοηθού η οποία εργάζεται σκληρά και ταυτόχρονα ντύνεται, συμπεριφέρεται και ομιλεί με συγκεκριμένους τρόπους.

Έχει, επίσης, τονιστεί σε διάφορες αναλύσεις του έμφυλου χαρακτήρα των μεταναστευτικών ροών από τις Φιλιππίνες και από άλλες χώρες ότι η μεγάλη αφοσίωση στην οικογένεια από την πλευρά των γυναικών σε πολλές κοινωνίες, ως αποτέλεσμα της συγκεκριμένης τους ανατροφής, καθιστά τη χρηματοδότηση από την οικογένεια της δικής τους μετανάστευσης «καλύτερη επένδυση» απ' ό,τι η επένδυση στη μετανάστευση ανδρών συγγενών, εφόσον υπάρχει μεγαλύτερη εμπιστοσύνη ότι οι γυναίκες θα στέλνουν εμβάσματα πίσω στους δικούς τους στη χώρα καταγωγής. Πράγματι, στοιχεία για εμβάσματα σε πρόσφατη έκθεση του United Nations Population Fund (2006) δείχνουν ότι, ενώ οι μετανάστριες συνήθως κερδίζουν λιγότερα χρήματα απ' ό,τι οι άνδρες μετανάστες, στέλνουν περισσότερα χρήματα πίσω στη χώρα καταγωγής. Σύμφωνα με τα στοιχεία, το 1999 οι μετανάστριες από τη Σρι Λάνκα έστειλαν το 62% όλων των εμβασμάτων που λάμβανε η χώρα, ενώ σε μελέτη για γυναίκες που μετανάστευσαν από το Μπαγκλαντές στη Μέση Ανατολή αναφέρεται ότι έστειλαν κατά μέσο όρο το 72% των αποδοχών τους. Παρόμοιες διαφορές μεταξύ των δύο φύλων έχουν διαπιστωθεί και στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, στην προαναφερθείσα έρευνα για τους νομιμοποιημένους μετανάστες (Καβουνίδη, 2003) βρέθηκε ότι το 51% των γυναικών σε σχέση με το 48% των ανδρών έστειλαν χρήματα πίσω στην πατρίδα τους και ότι οι γυναίκες έστειλαν μεγαλύτερα ποσά, παρ' όλο που κέρδιζαν λιγότερα χρήματα από την εργασία τους σε σχέση με τους άνδρες. Όπως αναφέρθηκε στη σχετική έκθεση του United Population Fund, οι γυναίκες εκδηλώνουν διαφορετικές επενδυτικές προτεραιότητες απ' ό,τι οι άνδρες μετανάστες, και δίνουν συνήθως μεγάλη έμφαση στην ευημερία της οικογένειάς τους και των παιδιών τους, ενώ οι άνδρες αναζητούν περισσότερα καταναλωτικά αγαθά. Συνολικά, οι γυναίκες εμφανίζονται πιο «φερέγγυες» και στέλνουν στη χώρα προέλευσής τους μεγαλύτερα ποσά. Πρέπει, ακόμα, να σημειωθεί ότι ο ρόλος των εμβασμάτων των μεταναστών και ιδίως των μεταναστριών στην άμβλυνση της φτώχειας και τη δημιουργία αναπτυξιακών ευκαιριών σε αναπτυσσόμενες χώρες έχει προσελκύσει την προσοχή πολλών διεθνών οικονομικών φορέων. Πρέπει, επιπρόσθετα, να αναφερθεί, σχετικά με τα εμβάσματα, ότι

η σημαντική συμβολή των μεταναστριών στην οικονομική ενίσχυση των οικογενειών τους και των τοπικών τους κοινοτήτων σε χώρες προέλευσης μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στις σχέσεις των δύο φύλων και στις ισορροπίες εξουσίας ανάμεσά τους, όπως και στις αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων.

Εκτός λοιπόν από τη φιλιπινέζικη υπηκοότητα, υπάρχουν, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, και άλλες υπηκοότητες στην Ελλάδα οι οποίες κυριαρχούνται από γυναίκες. Πρόκειται συγκεκριμένα για την ουκρανική, τη молδαβική, τη ρωσική, τη βουλγαρική και τη βρετανική. Με εξαίρεση την τελευταία, οι άλλες έχουν κοινό χαρακτηριστικό ότι είναι από πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Γιατί άραγε να πρωτοστατούν οι γυναίκες στις μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα από τις χώρες αυτές; Δυστυχώς δεν υπάρχει αντίστοιχος αριθμός ερευνών, όπως για την περίπτωση των μεταναστριών από τις Φιλιππίνες, με αντικείμενό τους το ρόλο του κοινωνικού φύλου στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών ροών από τις χώρες αυτές.

Η διερεύνηση των ροών από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες προς την Ελλάδα παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον από πολλές απόψεις. Από τη μια πλευρά, η Ελλάδα είναι σχετικά «νέα» χώρα υποδοχής μεταναστών, ενώ, από την άλλη, οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης είναι νέες χώρες αποστολής μεταναστών, αφού μέχρι πρόσφατα είχαν κλειστά τα σύνορά τους προς το μη σοσιαλιστικό κόσμο. Δυστυχώς, είναι ακόμα περιορισμένες οι γνώσεις μας για τις συνέπειες της κατάρρευσης της σοσιαλιστικής οικονομίας και για τη διαδικασία μετάβασης προς οικονομίες της αγοράς, για τους οικονομικούς και άλλους ρόλους των δύο φύλων και για τις σχέσεις μεταξύ τους – παράγοντες που σίγουρα επηρεάζουν τη σύνθεση των μεταναστευτικών ροών από τις χώρες αυτές. Ενώ από ορισμένες από τις σχετικές περιοχές είναι οι άνδρες που υπερτερούν αριθμητικά στις ροές προς την Ελλάδα (συγκεκριμένα, από την Αλβανία και τη Ρουμανία), από άλλες (όπως από τη Βουλγαρία και από αρκετές χώρες-δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης) είναι οι γυναίκες που έχουν την αριθμητική υπεροχή.

Θα μπορούσαν να διατυπωθούν διάφορες υποθέσεις αναφορικά με τις μεταναστευτικές στρατηγικές που αναπτύσσονται στις περιοχές αυτές και την κατά φύλο σύνθεση των μεταναστευτικών εκροών, λαμβάνοντας υπ' όψιν, μεταξύ άλλων, παράγοντες που αφορούν τη διαδικασία της μετάβασης σε οικονομία της αγοράς και το αντίκτυπο της διαδικασίας αυτής στις απασχολήσεις των δύο φύλων, στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας, στους τρόπους με τους οποίους κατανέμονται η οικιακή εργασία και η φροντίδα των παιδιών και άλλων εξαρτώμενων μελών της οικογένειας, καθώς και στους τρόπους που συνδυάζονται οι δραστηριότητες αυτές με την αμειβόμενη εργασία. Θα πρέπει βέβαια να ληφθούν υπόψη και πολιτισμικοί παράγοντες. Δεδομένων των μεγάλων ποσοστών των μεταναστριών οι οποίες αφήνουν σύζυγο και παιδιά στη χώρα προέλευσής τους, η κατανόηση της μετανάστευσης προϋποθέτει, επίσης, την εξέταση του κατά φύλο και κατά γενιά καταμερισμού της οικιακής εργασίας και της εργασίας φροντίδας εξαρτημένων μελών της οικογένειας. Επίσης, ενδιαφέρει πολύ αν ο

καταμερισμός αυτός διευκολύνει ή εμποδίζει τη μετανάστευση, καθώς και πώς τροποποιείται είτε για να την επιτρέψει είτε ως αποτέλεσμα της μετανάστευσης.

Οι κατά φύλο διαφορές ως προς την οικογενειακή σύνθεση της μετανάστευσης που παρατηρούνται στις εισροές προς την Ελλάδα αναμφίβολα θα έχουν συνέπειες για τη διάρκεια της παραμονής στην Ελλάδα και τη διαδικασία της κοινωνικής ένταξης. Είναι πιθανόν οι γυναίκες και άνδρες που έχουν αφήσει συζύγους και παιδιά πίσω στην πατρίδα να έχουν καταστρώσει μεταναστευτικές στρατηγικές περιορισμένου χρονικού ορίζοντα στην Ελλάδα, ενώ εκείνοι που βρίσκονται στην Ελλάδα μαζί με τις οικογένειές τους μπορεί να δυσκολευτούν να φύγουν από την Ελλάδα, όποια και να ήταν τα αρχικά τους σχέδια.

3.3 Κοινωνικό φύλο και απασχόληση

Η εξέταση της απασχόλησης των γυναικών και ανδρών μεταναστών φανερώνει τον έντονο κατά φύλο διαχωρισμό των επαγγελματιών. Αν και η μεγάλη πλειονότητα και των δύο φύλων είναι είτε ανειδίκευτοι είτε χαμηλής εξειδίκευσης, υπάρχουν σημαντικές διαφορές όσον αφορά την κατανομή τους στα επαγγέλματα. Βέβαια, ο κατά φύλο διαχωρισμός των επαγγελματιών δεν είναι χαρακτηριστικός μόνο των μεταναστών αλλά και του γηγενούς πληθυσμού. Ωστόσο, οι διαφορές στην επαγγελματική κατανομή των δύο φύλων είναι πιο έντονες στην περίπτωση των μεταναστών.

Σύμφωνα με στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ για το δεύτερο τρίμηνο του 2006, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες του μεταναστευτικού πληθυσμού στην Ελλάδα εμφανίζουν μεγάλη συγκέντρωση σε μικρό αριθμό ομάδων επαγγελματιών. Συγκεκριμένα, το 53% των ανδρών αλλοδαπών απασχολούνταν ως ειδικευμένοι τεχνίτες ασκώντας συναφή επαγγέλματα, συμπεριλαμβανομένων των μεταλλωρύχων και λατόμων όπως και ειδικευμένων τεχνιτών τόσο οικοδομών και άλλων δομικών έργων όσο και μεταποιητικών βιομηχανιών (Cavounidis, Xenogiani and Glytsos, υπό δημοσίευση). Το 20% των μεταναστών ανδρών κατατάχθηκε στην κατηγορία ανειδίκευτων εργατών, χειρωνακτών και μικροεπαγγελματιών, κατηγορία στην οποία συμπεριλαμβάνονται επαγγέλματα όπως πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί, καθαριστές, ανειδίκευτοι αγροεργάτες και αλιεργάτες, καθώς και ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών, ενώ το 10% εντάχθηκε στην κατηγορία ειδικευμένων γεωργών, κτηνοτρόφων, δασοκόμων και αλιέων. Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση των μεταναστριών, το 58% εντάχθηκε στην κατηγορία ανειδίκευτων εργατών, χειρωνακτών και μικροεπαγγελματιών και το 21% στην κατηγορία των απασχολούμενων στην παροχή υπηρεσιών και πωλητών σε καταστήματα. Κοινό στοιχείο και για τα δύο φύλα είναι η περιορισμένη τους συμμετοχή σε επαγγέλματα που θεωρείται ότι βρίσκονται στα ανώτερα σκαλοπάτια της επαγγελματικής ιεραρχίας, και συγκεκριμένα στα ανώτερα διοικητικά και διευθυντικά επαγγέλματα, όπως, επίσης, και στα επιστημονικά επαγγέλματα.

Η εξέταση της αναλογίας των αλλοδαπών στο σύνολο των απασχολούμενων

της κάθε επαγγελματικής ομάδας καθιστά ακόμα πιο εμφανή τη συγκέντρωση των αλλοδαπών, τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών, σε ορισμένες ομάδες επαγγελματιών. Σύμφωνα πάντα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού για το 2006, το 6,3% του συνόλου του πληθυσμού απασχολούμενων γυναικών ήταν αλλοδαπές, όπως το 7,0% του συνόλου των ανδρών απασχολούμενων. Πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με πολλές εκτιμήσεις, τα ποσοστά αυτά υπολείπονται αρκετά από τα πραγματικά μεγέθη, επειδή η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού είναι δειγματοληπτική έρευνα και τα νοικοκυριά των μεταναστών δεν αντιπροσωπεύονται στην έρευνα σύμφωνα με την πραγματική τους αναλογία στον πληθυσμό. Αν και οι μετανάστριες εμφανίστηκαν λοιπόν να αποτελούν το 6,3% όλων των γυναικών απασχολούμενων, αποτελούσαν το 39% των απασχολούμενων στην κατηγορία των ανειδίκευτων εργατών, χειρωνακτών και μικροεπαγγελματιών, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες ήταν 34%. Πρέπει να σημειωθεί ότι το 58% όλων των αλλοδαπών γυναικών που είχαν απασχόληση συμπεριλήφθηκαν στην κατηγορία αυτή, σε σχέση με το 34% των ανδρών.

Λόγω της μεγάλης συγκέντρωσης των αλλοδαπών σε λιγότερες επαγγελματικές ομάδες είναι σκόπιμο να εξεταστεί, παράλληλα με την επαγγελματική διάρθρωση της απασχόλησης των μεταναστών, και η κλαδική της διάρθρωση. Τα στοιχεία για τους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας όπου απασχολούνται οι αλλοδαποί ολοκληρώνουν την εικόνα που αποκομίζουμε από τα στοιχεία για την επαγγελματική διάρθρωση της απασχόλησής τους, φανερώνοντας ακόμα περισσότερο τη σημασία του φύλου για το είδος της απασχόλησης. Αυτό συμβαίνει επειδή στα δεδομένα για την απασχόληση κατά ομάδες επαγγελματιών, οι κατά φύλο διαφορές αποκρύπτονται σε μεγάλο βαθμό λόγω του γεγονότος ότι όλα τα ανειδίκευτα επαγγέλματα –είτε πρόκειται για αγροεργάτη, βιομηχανικό εργάτη είτε για οικιακή βοηθό– κατατάσσονται σε μια ενιαία κατηγορία.

Σύμφωνα λοιπόν με τα δεδομένα, ο πρώτος σε σημασία κλάδος οικονομικής δραστηριότητας για τους αλλοδαπούς άνδρες είναι εκείνος των κατασκευών. Σε αυτόν απασχολούνταν το εντυπωσιακό 49% των ανδρών αλλοδαπών, οι οποίοι αποτελούσαν το 26% του συνόλου των ανδρών απασχολούμενων του κλάδου αυτού. Άλλοι σημαντικοί κλάδοι απασχόλησης των ανδρών μεταναστών ήταν ο κλάδος των μεταποιητικών βιομηχανιών (18%), ο κλάδος του χοντρικού και λιανικού εμπορίου (9%) και, τέλος, εκείνος της γεωργίας και κτηνοτροφίας (8%).

Τα στοιχεία για τους οικονομικούς κλάδους της απασχόλησης επιβεβαιώνουν τη μεγάλη σημασία του επαγγέλματος της οικιακής βοηθού για τις αλλοδαπές, αφού το 46% των αλλοδαπών γυναικών καταγράφονται να απασχολούνται σε ιδιωτικά νοικοκυριά. Άλλοι σημαντικοί κλάδοι απασχόλησης των μεταναστριών είναι ο κλάδος των ξενοδοχείων και εστιατορίων, όπου απασχολούνταν το 2006 το 16% των αλλοδαπών γυναικών, ο κλάδος των μεταποιητικών βιομηχανιών στον οποίο απασχολούνταν το 9%, και το χοντρικό και λιανικό εμπόριο με το 7%. Όταν εξεταστεί η αναλογία των αλλοδαπών γυναικών στο σύνολο των απασχολούμενων γυναικών στους διάφορους κλάδους, διαπιστώνεται ότι οι αλλοδαπές αποτελούν το 71% του συνόλου των γυναικών που απασχολούνται σε ιδιωτικά

νοικοκυριά, αν και οι αλλοδαπές αποτελούν μόνο το 7% του συνόλου του πληθυσμού των απασχολούμενων γυναικών.

Όπως σημειώθηκε πριν, η ζήτηση για οικιακές υπηρεσίες έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των πρόσφατων ροών μεταναστριών προς χώρες της Βόρειας και Νότιας Ευρώπης. Μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, βασικός τομέας απασχόλησης γυναικών σε πολλές χώρες της Ευρώπης ήταν ακριβώς οι οικιακές υπηρεσίες, ενώ τις επόμενες δεκαετίες συρρικνώθηκε η απασχόληση αυτή. Η πρόσφατη αύξηση σε πολλές χώρες της Ευρώπης της ζήτησης για οικιακές υπηρεσίες έχει αποδοθεί σε διάφορους παράγοντες. Ένας από αυτούς είναι η διαδικασία «αποδόμησης» του κράτους πρόνοιας, διαδικασία κατά την οποία μειώθηκαν διάφορες παροχές και υπηρεσίες όπως εκείνες για τη φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων. Αλλά στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, το κράτος πρόνοιας, έτσι και αλλιώς, δεν ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένο και μεγάλο μέρος των κοινωνικών υπηρεσιών και της κοινωνικής πρόνοιας, που σε άλλες χώρες ανέλαμβανε το κράτος, στις χώρες αυτές παρέχεται στο πλαίσιο της οικογένειας ή από κοινωνικά δίκτυα και, κυρίως, από γυναίκες-μέλη τους.

Στην Ελλάδα, η φροντίδα παιδιών σε δημόσιους βρεφικούς ή παιδικούς σταθμούς όπως και των ηλικιωμένων σε δημόσιους φορείς είναι πολύ περιορισμένη σε σχέση με άλλες χώρες της Ευρώπης. Η έλλειψη επαρκών δημόσιων σταθμών έχει επανειλημμένα επισημανθεί ως σημαντικό εμπόδιο στη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό (Symeonidou et al., 2000). Η συμμετοχή του γυναικείου πληθυσμού της Ελλάδας στο εργατικό δυναμικό είναι από τις μικρότερες στην Ευρωπαϊκή Ένωση (των 15), ενώ η αύξηση της συμμετοχής τους αποτελεί έναν από τους στόχους που τίθενται για την Ελλάδα στο πλαίσιο της Στρατηγικής της Λισσαβόνας. Πιο συγκεκριμένα, το 2005, το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών 15 έως 64 ετών στο σύνολο της ΕΕ (15) ήταν 63,2%, ενώ για την Ελλάδα ήταν 54,5%. Η συμμετοχή, όμως, των γυναικών της Ελλάδας στην αγορά εργασίας έχει αυξηθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες. Ας σημειωθεί ότι το 1986 μόνο το 41% ήταν οικονομικά ενεργές.

Φαίνεται πως η παρουσία στην Ελλάδα μεταναστριών που προτίθενται να αναλάβουν, για μικρές σχετικά αποδοχές, οικιακή εργασία και τη φροντίδα εξαρτημένων μελών της οικογένειας έχει διευκολύνει την αντικατάσταση μέρους της απλήρωτης εργασίας που πραγματοποιούνταν στους κόλπους της οικογένειας με μισθωτή εργασία (Cavounidis, 2006). Με άλλα λόγια, η προσφορά φτηνής εργασίας από τις μετανάστριες καθιστά εφικτή την ανάθεση των εργασιών αυτών σε τρίτους, για μισθό.

Η οικιακή εργασία και η εργασία φροντίδας που προσφέρουν οι μετανάστριες στην Ελλάδα φαίνεται να έχει διευκολύνει τη συμμετοχή γηγενών γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Όπως έχει σημειωθεί γενικότερα σε σχέση με την επέκταση της μισθωτής οικιακής εργασίας σε χώρες της Νότιας Ευρώπης τις τελευταίες δεκαετίες, η συμμετοχή γηγενών γυναικών στο εργατικό δυναμικό πολλές φορές εξαρτάται, λόγω των περιορισμένων δημόσιων υπηρεσιών φροντίδας, από την ανάθεση οικιακής εργασίας και εργασιών φροντίδας σε τρίτους, που ει-

ναι κυρίως οι μετανάστριες (Kofman, 2003). Σύμφωνα με μια ανάλυση του αντίκτυπου της παρουσίας μεταναστών στα ποσοστά συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας (Λιανός, 2003), η παρουσία των μεταναστών σε περιφερειακές αγορές εργασίας δεν επηρέασε τη συμμετοχή των ανδρών, ενώ, αντίθετα, είχε σημαντική θετική επίπτωση στα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι αύξηση του ποσοστού των μεταναστών στον πληθυσμό κατά μία ποσοστιαία μονάδα συνοδεύτηκε από αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό κατά 2,5%.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η απασχόληση μεταναστών για την υποστήριξη ηλικιωμένων δεν πρόκειται μόνο για αστικό φαινόμενο, αλλά φαίνεται να είναι διαδεδομένη και στον αγροτικό χώρο. Σύμφωνα με έρευνα για τη χρήση της εργασίας μεταναστών σε ορισμένες αγροτικές περιοχές της Ελλάδας (Kasimis and Papadopoulos, 2005), σχεδόν το 20% των νοικοκυριών των υπό έρευνας περιοχών απασχόλησαν μετανάστες ειδικά για την παροχή οικιακών υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένης της κοπής ξύλων και της μεταφοράς προμηθειών προς το σπίτι. Όπως επισημάνθηκε, η παρουσία μεταναστών κατέστησε εφικτή την παραμονή ηλικιωμένων στα χωριά τους και τη διατήρηση του «παραδοσιακού» τρόπου ζωής, ενώ, ταυτόχρονα, αποτράπηκε έτσι η μετανάστευση των ηλικιωμένων προς τις πόλεις για να τους φροντίσουν τα παιδιά τους.

Η οικιακή εργασία και η φροντίδα εξαρτημένων μελών της οικογένειας θεωρείται συνήθως ότι αρμόζουν στη «γυναικεία φύση», αφού οι γυναίκες έχουν εκ φύσεως τα απαραίτητα προσόντα (Kofman, 2003). Η ιστορική, όμως, διερεύνηση του επαγγέλματος της οικιακής εργασίας στην Ευρώπη αποκαλύπτει ότι η ταύτιση του συγκεκριμένου επαγγέλματος με τις γυναίκες είναι ιστορική εξέλιξη που χρονολογείται εδώ και δύο περίπου αιώνες (Moya, 2007). Μέχρι τότε, ήταν κυρίως ανδρικό επάγγελμα. Όπως τονίστηκε στην αρχή του κεφαλαίου αυτού, το κοινωνικό φύλο είναι το νόημα που αποδίδουν οι άνθρωποι στο βιολογικό γεγονός ότι υπάρχουν δύο φύλα, και το νόημα αυτό κατασκευάζεται κοινωνικά, ενώ βρίσκεται συνέχεια υπό αίρεση, δηλαδή ενδέχεται να τροποποιηθεί. Όσον αφορά τον έμφυλο χαρακτήρα της οικιακής εργασίας, πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα πάντα με την ίδια ανάλυση (Moya, 2007), μπορεί και στο μέλλον να ανατραπούν οι επικρατούσες ιδεολογίες ως προς το κατάλληλο φύλο για την ανάληψη τέτοιων εργασιών. Διαπιστώνεται συγκεκριμένα ότι από το 1990 εισέρχονται όλο και περισσότεροι άνδρες μετανάστες στο επάγγελμα της οικιακής εργασίας στην Ιταλία, χώρα την οποία ο συγκεκριμένος συγγραφέας θεωρεί πρωταγωνίστρια στην εισαγωγή νέων κοινωνικών και πολιτιστικών τάσεων στην Ευρώπη.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στην Ελλάδα σχεδόν οι μισές από τις εργαζόμενες μετανάστριες, και συγκεκριμένα το 46%, απασχολούνταν το 2006 σε ιδιωτικά νοικοκυριά, είτε έμεναν εσωτερικά είτε όχι (το αντίστοιχο ποσοστό για τους άνδρες μετανάστες ήταν 1%). Οι μετανάστριες αυτές, αναμφίβολα, αντιμετωπίζουν πολλά από τα ίδια προβλήματα που αφορούν τις μετανάστριες οικιακές βοηθούς γενικότερα στην Ευρώπη (Kofman, 2003), τα κυριότερα από τα οποία είναι οι χαμηλές αποδοχές, η υποβάθμιση σε σχέση με τα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά τους

προσόντα («deskilling and disqualification») και οι πολλές ώρες εργασίας. Πρέπει να αναφερθεί σε σχέση με την υποβάθμιση ότι και στην Ελλάδα παρατηρείται ότι πολλές μετανάστριες οι οποίες εργάζονται ως οικιακές βοηθοί, και ιδιαίτερα εκείνες οι οποίες έχουν καταγωγή από δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, έχουν αξιολογικά εκπαιδευτικά προσόντα, πολύ συχνά πανεπιστημιακού επιπέδου (Καβουνίδα, 2003).

Το ωράριο εργασίας είναι ιδιαίτερα σοβαρό πρόβλημα στην περίπτωση των «εσωτερικών» οικιακών βοηθών που διαμένουν με τους εργοδότες τους, αφού πολύ συχνά δεν υπάρχει συγκεκριμένο ωράριο και θεωρείται ότι πρέπει να είναι συνέχεια διαθέσιμες να αναλάβουν εργασίες που ενδέχεται να αναθέτει ο εργοδότης. Πρέπει να σημειωθεί ότι έχει παρατηρηθεί να είναι πιο συνηθισμένη στη Νότια Ευρώπη η οικιακή βοηθός να διαμένει με τον εργοδότη απ' ό,τι στη Βόρεια Ευρώπη. Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα, αν και οι μισές σχεδόν εργαζόμενες μετανάστριες απασχολούνται σε ιδιωτικά νοικοκυριά, παρατηρείται πολύ μεγάλη διαφοροποίηση ανάμεσα στις γυναίκες διαφορετικών υπηκοοτήτων ως προς το αν εργάζονται ως «εσωτερικές» ή όχι. Ειδικότερα, οι μετανάστριες από τις Φιλιππίνες μένουν σε μεγάλα ποσοστά στο σπίτι του εργοδότη, σε αντίθεση με τις Αλβανίδες οικιακές βοηθούς, οι οποίες εμφανίζουν πολύ μικρά σχετικά ποσοστά (Καβουνίδα, 2003). Φαίνεται πως οι Αλβανίδες διστάζουν ιδιαίτερα να αναλάβουν οικιακή εργασία ως «εσωτερικές», προφανώς λόγω της οικογενειακής σύνθεσης της μετανάστευσής τους προς την Ελλάδα, η οποία αναφέρθηκε παραπάνω.

Πέραν των χαμηλών αποδοχών και του θέματος του ωραρίου, οι μετανάστριες οι οποίες εργάζονται ως οικιακές βοηθοί στην Ελλάδα αντιμετωπίζουν και το σοβαρό πρόβλημα της απροθυμίας των εργοδοτών να συνάψουν επίσημες σχέσεις εργασίας και να συμβάλλουν στην κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων τους. Όπως είναι γνωστό και ήδη αναφέρθηκε, στην Ελλάδα, όπως και σε άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, μεγάλο μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων, συμπεριλαμβανομένης και της απασχόλησης, πραγματοποιείται «άτυπα» ή «ανεπίσημα», πέρα από το πλαίσιο των ρυθμίσεων του κράτους. Η αδήλωτη εργασία είναι συχνό φαινόμενο όχι μόνο για τους μετανάστες αλλά και για τους γηγενείς. Λόγω, όμως, της μειονεκτικής τους θέσης, οι μετανάστες είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι στην παράνομη απασχόληση. Σε έρευνα πεδίου (Καβουνίδα, 2003) που διεξήχθη το 2000 σε αντιπροσωπευτικό δείγμα μεταναστών στην Αθήνα, οι οποίοι είχαν εξασφαλίσει άδεια διαμονής και εργασίας από το πρόγραμμα νομιμοποίησης αλλοδαπών του 1998, και άρα είχαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις να εργαστούν νόμιμα, διαπιστώθηκε ότι το πιο σοβαρό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν στην Ελλάδα ήταν η εύρεση νόμιμης απασχόλησης, ενώ αναφέρθηκε συχνά από τους ίδιους ότι είχαν πλήθος προσφορών να αναλάβουν αδήλωτη εργασία.

Δυστυχώς δεν υπάρχουν στοιχεία ως προς τις αναλογίες των μεταναστών σε διάφορα επαγγέλματα που έχουν ασφαλιστική κάλυψη, ούτε για τους τρόπους διακανονισμού της ασφάλισής τους. Πάντως, σημειώνεται σχετικώς ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της παραπάνω έρευνας, περίπου οι μισές μετανάστριες από εκείνες οι οποίες ήταν απασχολούμενες ως οικιακές βοηθοί, καθαρίστριες γραφείων και άλ-

λων χώρων εκτός οικιών, παιδοκόμοι και βοηθοί ηλικιωμένων, είχαν εργοδότες οι οποίοι συμφώνησαν και ανέλαβαν όλα τα έξοδα της ασφάλισής τους, όταν αναγγέλθηκε το πρόγραμμα νομιμοποίησης αλλοδαπών του 1998. Οι άλλες είτε μοιράστηκαν με τον εργοδότη τα σχετικά έξοδα της ασφάλισής τους, είτε τα ανέλαβαν μόνες τους, ενώ όσες είχαν εργοδότες που αρνήθηκαν να επισημοποιήσουν τις σχέσεις εργασίας τους προσέφυγαν σε άλλους τρόπους προσκόμισης των πολυπόθητων ενσήμων που ήταν απαραίτητα για την ανανέωση της άδειας εργασίας τους, ορισμένοι από τους οποίους δεν ήταν σύμφωνα με τις νομικές προβλέψεις.

Διάφορες έρευνες (π.χ. Hondagneu-Sotelo, 2001) έχουν αναδείξει την ιδιαιτερότητα των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα σε οικιακές βοηθούς και τις εργοδότητές τους. Οι σχέσεις που δημιουργούνται είναι πολύπλοκες. Πολλές φορές η ευάλωτη θέση των μεταναστριών και οι προσωπικές τους σχέσεις με την εργοδότητρια, συχνά έντονα συναισθηματικές, καθιστούν δύσκολη τη διεκδίκηση της τήρησης των συμφωνημένων όρων εργασίας τους ως προς τις ώρες και τις αποδοχές, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις δεν λείπει η ψυχολογική ή/και η φυσική βία. Και στην Ελλάδα αρχίζει η διερεύνηση παρόμοιων θεμάτων, όπως φαίνεται σε πρόσφατες εργασίες για τις σχέσεις Αλβανίδων οικιακών βοηθών με τις εργοδότητές τους (Αθανασοπούλου, 2006, Καμπούρη, 2006).

4. Συμπέρασμα

Η εμπειρία της μετανάστευσης έχει χαράξει ανεξίτηλα τη φυσιογνωμία της Ευρώπης έτσι όπως τη γνωρίζαμε έως σήμερα. Ενώ τους προηγούμενους αιώνες μετανάστευε σημαντικός αριθμός Ευρωπαίων προς υπερπόντιους προορισμούς, με σοβαρές επιπτώσεις στις κοινωνίες της Ευρώπης, τις τελευταίες δεκαετίες οι περισσότερες χώρες της Ευρώπης έχουν καταστεί χώρες υποδοχής μεταναστών, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνεται και η Ελλάδα.

Είναι συνήθως οι οικονομικές επιπτώσεις της μετανάστευσης που προσελκύουν την προσοχή, όπως οι επιπτώσεις στις αγορές εργασίας των χωρών αποστολής και υποδοχής μεταναστών και στα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, ενώ δίνεται μεγάλη έμφαση στη χάραξη πολιτικών οι οποίες θα αυξήσουν τα οφέλη που προσφέρει η μετανάστευση στους τομείς αυτούς. Αλλά η μετανάστευση έχει και σημαντικές κοινωνικές επιπτώσεις σε χώρες προέλευσης και προορισμού μεταναστών.

Ανάμεσα στις σημαντικές κοινωνικές αλλαγές που αναγνωρίζονται εδώ και μερικές δεκαετίες είναι εκείνες που αφορούν τις σχέσεις των δύο φύλων. Οι κατά φύλο σχέσεις που επηρεάζονται από τη μετανάστευση είναι πολλών επιπέδων. Οι σχέσεις των δύο φύλων στον τόπο προέλευσης υφίστανται αλλαγές, είτε οι γυναίκες μεταναστεύουν μόνες τους, είτε μεταναστεύουν με άνδρες αναλαμβάνοντας νέους ρόλους σε χώρες προορισμού, είτε παραμένουν στην πατρίδα τους και η απουσία άλλων που μεταναστεύουν συνεπάγεται τον αναπροσδιορισμό των ρόλων και αντιλήψεων που διέπουν τις σχέσεις των δύο φύλων. Η μετανάστευση μπορεί να μεταμορφώσει τις σχέσεις των φύλων και του γηγενούς πληθυσμού σε χώρες προορισμού, καθώς έχει επιπτώσεις, για παράδειγμα, στις εκτός σπιτιού

οικονομικές δραστηριότητες των γηγενών γυναικών, διευκολύνοντας την ανάληψη απασχόλησης και επηρεάζοντας έτσι τις σχέσεις τους με το άλλο φύλο.

Όπως τονίστηκε, όμως, στο κεφάλαιο αυτό, η σύνδεση του κοινωνικού φύλου με τη μετανάστευση δεν πρέπει να γίνει αντιληπτή μόνο σε σχέση με τις αλλαγές που επιφέρει η μετανάστευση στις σχέσεις των δύο φύλων. Αντίθετα, όπως αναδεικνύεται όλο και περισσότερο σε πρόσφατες έρευνες, πρέπει το κοινωνικό φύλο να ιδωθεί και ως συστατικό στοιχείο της ίδιας της μετανάστευσης, δηλαδή ως στοιχείο που διαμορφώνει τις μεταναστευτικές ροές, επηρεάζοντας το πόσοι και ποιοι μεταναστεύουν.

Έτσι, λοιπόν, για την κατανόηση της μετανάστευσης, είναι απαραίτητο να ληφθεί υπ' όψιν το κοινωνικό φύλο ως βασικός παράγοντας που καθορίζει την κοινωνική συμπεριφορά και την κοινωνική πραγματικότητα. Στο θεωρητικό δίλημμα των κοινωνικών επιστημών ως προς το κατά πόσο πρέπει να αποδοθεί στο κοινωνικό φύλο, όπως και στην κοινωνική τάξη, κεντρική θέση κατά τη διερεύνηση του κοινωνικού κόσμου και την κατασκευή σχετικών θεωριών, είναι σαφής η απάντηση που προκύπτει με βάση τη μελέτη του τόσου σημαντικού, στο σημερινό μας κόσμο, φαινόμενου της μετανάστευσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αθανασοπούλου, Αγγελική (2006), «Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα: Διαχείριση της εργασιακής και έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο της μεταναστευτικής εμπειρίας», Εισήγηση στο Επιστημονικό Συνέδριο του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές*, Αθήνα, 23 και 24 Νοεμβρίου. www.imepo.gr

Έμκε-Πουλοπούλου, Ήρα (2001), *Η Διακίνηση Γυναικών και Παιδιών: Η Ελλάδα ως Χώρα Προορισμού και Ενδιάμεσου Σταθμού*, Αθήνα: Ινστιτούτο για τη Μελέτη της Ελληνικής Οικονομίας.

Έμκε-Πουλοπούλου, Ήρα (2007), *Η Μεταναστευτική Πρόκληση*, Αθήνα: εκδ. Παπαζήση.

Green, Nancy (2004), *Οι Δρόμοι της Μετανάστευσης: Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα: εκδόσεις Σαββάλας.

Καβουνίδη, Τζένη (2003), *Έρευνα για την Οικονομική και Κοινωνική Ενταξη των Μεταναστών*, Αθήνα: Παρατηρητήριο Απασχόλησης Ερευνητική-Πληροφορική. Αποθηκευμένο στις μελέτες στο www.paep.org.gr.

Καβουνίδη, Τζένη, Πολύζου, Αναστασία, Μαυροομάτης, Γιώργος κ.ά. (2006), *Πολιτικές Ένταξης Μεταναστών: Η Ευρωπαϊκή Εμπειρία*, Αθήνα: Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής (Ι.ΜΕ.ΠΟ.). www.imepo.gr

Καμπούρη, Ελένη (2006), «Φύλο, μετανάστευση και καθημερινή ζωή: Σκιαγραφώντας τις εμπειρίες οικιακών βοηθών από την Αλβανία στην Αθήνα», Εισήγηση στο Επιστημονικό Συνέδριο του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές*, Αθήνα, 23 και 24 Νοεμβρίου. www.imepo.gr

Λιανός, Θόδωρος (2003), *Σύγχρονη Μετανάστευση προς την Ελλάδα: Μια Οικονομική Διερεύνηση*, Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

Μαράτου-Αλιμπράντη, Λάουρα και Ελένη Βόνδα (2006), «Δημιουργώντας γέφυρες: Άτυπα κοινωνικά δίκτυα και γυναίκες μετανάστριες στην Ελλάδα», Εισήγηση στο Επιστημονικό Συνέδριο του Ινστιτούτου Μεταναστευτικής Πολιτικής *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές*, Αθήνα, 23 και 24 Νοεμβρίου. www.imepo.gr

Μουζέλης, Νίκος (1978), *Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις Υπανάπτυξης*, Αθήνα: Εξάντας.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Anthias, Floya (2000), «Metaphors of home: Gendering new migrations to Southern Europe», στο Anthias and Lazaridis.

Anthias, Floya and Lazaridis Gabriella (επιμ.) (2000), *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*, Oxford: Berg.

Boyd, Monica (1989), «Family and personal networks in international migration: Recent developments and new agendas», *International Migration Review*, τόμ. 23, τεύχ. 3.

Boyd, Monica and Grieco, Elizabeth (2003), «Women and migration: Incorporating gender into international migration theory», Washington D.C.: Migration Information Source, Migration Policy Institute. www.migrationinformation.org

Cavounidis, Jennifer (2002), «Migration in Southern Europe and the case of Greece», *International Migration*, τόμ. 40, τεύχ. 1, σ. 45-70.

Cavounidis, Jennifer (2003), «Gendered patterns of migration to Greece», *Greek Review of Social Research*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).

Cavounidis, Jennifer (2006), «Labor market impact of migration: Employment structures and the case of Greece», *International Migration Review*, τόμ. 40, τεύχ. 3, σ. 635-660.

Commission of the European Communities (2005), Communication from the Commission to the Council, The European Parliament, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A Common Agenda for Integration Framework for the Integration of Third-Country Nationals in the European Union, COM (2005) 389 final.

Commission of the European Communities (2006), *Second Annual Report on Migration and Integration* (SEC[2006]892).

Donato, Katharine, Donna Gabaccia, Jennifer Holdaway, Martin Manalansan and Patricia Pessar (2006), «A glass half full? Gender in migration studies» *International Migration Review*, τόμ. 40, τεύχ. 1, σ. 3-260.

Fakiolas, R. and King, R. (1996), «Emigration, return, immigration: A review and evaluation of Greece's postwar experience of international migration», *International Journal of Population Geography*, τόμ. 2, σ. 171-190.

Global Commission on International Migration (2005), *Migration in an Interconnected World: New Directions for Action*, www.gcim.org.

Glytsos, Nicholas and Katseli, Louka, (2005), «Greek migration: The two faces of Janus», στο Klaus Zimmermann (επιμ.), *European Migration: What Do We Know?* Oxford: Oxford University Press, σ. 337-388.

Grieco, Elizabeth and Boyd, Monica (1998), *Women and Migration: Incorporating Gender into International Migration Theory*, Center for the Study of Population, Florida State University.

Hondagneu-Sotelo, Pierrette (1994), *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration*, Berkeley: University of California Press.

Hondagneu-Sotelo, Pierrette (2001), *Domestica: Immigrant Workers Cleaning and*

- Caring in the Shadows of Affluence*, Berkeley: University of California Press.
- International Organization for Migration** (Διεθνής Οργανισμός για τη Μετανάστευση) (2005), *World Migration 2005: Costs and Benefits of International Migration*, IOM, Geneva.
- Kasimis, Charalambos and Papadopoulos, Apostolos** (2005), «The multi-functional role of migrants in the Greek countryside: Implications for the rural economy and society», *Journal of Ethnic and Migrant Studies*, τόμ. 31, τεύχ. 1, σ. 99-127.
- Kelly, Liz** (2005), «You can find anything you want’: A critical reflection on research on trafficking in persons within and into Europe» *International Migration*, τόμ. 43, τεύχ. 1/2.
- King, Russell** (2000), «Southern Europe in the changing global map of migration», στο R. King, G. Lazaridis, C. Tsardanidis (επιμ.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, London: Macmillan, σ. 3-26.
- Kofman, Eleonore** (2003), «Women migrants and refugees in the European Union», στο *The Economic and Social Aspects of Migration*, Organisation for Economic Development and Cooperation and Commission of the European Union.
- Kofman, E., Phizacklea A., Raghuram P. and Sales R.**, (2000), *Gender and International Migration in Europe: Employment, Welfare and Politics*, London: Routledge.
- Mahler, Sarah and Pessar Patricia** (2006), «Gender matters: Ethnographers bring gender from the periphery toward the core of migration studies», *International Migration Review*, τόμ. 40, τεύχ. 1, σ. 27-63.
- Migration Information Source** (2007), www.migrationinformation.org.
- Moya, Jose** (2007), «Domestic service in a global perspective: Gender, migration and ethnic niches», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, τόμ. 33, τεύχ. 4, σ. 559-579.
- Munz, Rainer, Straubhaar Thomas, Vadean Florin and Vadean Nadia** (2006), *The Costs and Benefits of European Immigration*, Hamburg Institute of International Economics (HWWI), www.hwwi.org.
- Organisation for Economic Cooperation and Development** (Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη) (υπό έκδοση), *Gaining from Migration: Managing a New Mobility System*, ΟΟΣΑ, Παρίσι.
- Portes, Alejandro** (1995), «Economic Sociology and the Sociology of Immigration: A conceptual overview», στο A. Portes (επιμ.), *The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*, New York: Russell Sage.
- Rudiger, Anja and Spencer Sarah** (2003), «Social integration of migrants and ethnic minorities: Policies to combat discrimination», στο *The Economic and Social Aspects of Migration*, Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη, Βρυξέλλες, 21-22 Ιανουαρίου.
- Symeonidou, H., Misopoulos G. and Vezyrgianni K.**, (2000), *European Network on Policies and the Division of Paid and Unpaid Work: The Division of Paid and Unpaid Work in Greece*, Tilburg, the Netherlands: Tilburg University.
- United Nations Population Fund** (2006), «A passage to hope: Women and international migration», *State of the World Population 2006*.

Zlotnick, H. (2003), *The Global Dimensions of Female Migration*, Washington D.C., Migration Information Source, Migration Policy Institute, www.migrationinformation.org.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

Σπουδές στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ειδικά Θέματα του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού

**ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΔΙΔΗΜΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ**

ΠΑΤΡΑ 2008